

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXX – leto 1984/85 – št. 4

Jezik in slovstvo

Letnik XXX, številka 4

Ljubljana, januar 1984/85

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 200.– din, polletna 100.– din, posamezna številka 25.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 80.– din

Za tujino celoletna naročnina: 450.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake

in študente pa krije Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

Naklada 2.400 izvodov

Vsebina četrte številke

Razprave in članki

105 Gregor Kocijan, Pripovednik Janez Mencinger

113 Antonina Grybosiowa, O relacijah v semantičnem polju percepcije z vohom v slovenščini (2)

117 Marko Snoj, Dve etimologiji

121 Darinka Štolta-Stojaković, Preizkus znanja iz slovenskega jezika (1)

Jubilanti

127 Janko Jurančič, Ob jubileju dveh pomembnih lingvistov

130 Branko Berčič, Bruno Hartman – šestdesetletnik

Ocene in poročila

132 Franc Žagar, Zveza med jezikom in človekovim delovanjem

134 Jelka Gazvoda, Knjiga o knjigi

Iz dela Slavističnega društva Slovenije

136 Štefan Barbarič, Tomaž Sajovic, Strokovno posvetovanje slovenskih slavistov v Ljubljani in Krškem

4/III Alenka Šivic-Dular, Tomaž Sajovic, Sklepi, sprejeti na plenarni razpravi in sekcijah za srednje usmerjeno izobraževanje in osnovno šolo

Gregor Kocijan

Pedagoška akademija v Ljubljani

PRIPOVEDNIK JANEZ MENCINGER

Mencinger je svojo literarno pot začel s pesnikovanjem, ki ga ni opustil niti v poznejših letih. Z verzifikacijo je izpolnil dijaška leta in od 1854 do 1861 objavil nekaj pesmi v Bleiweisovih Novicah, Zgodnji danici, Koledarčku slovenskem in Slovenskem glasniku.¹ V zrelih letih je pisal pretežno priložnostne pesmi in jih velikokrat šaljivo-zabavljivo zaokrožil (zlasti ko je pesnil za kranjski literarni in zabavni klub). Tak priložnostni pesnik »je ostal tudi v Krškem do poznih let starosti«. ² Toda – če izvzamemo travestijo Prešernove balade *Neiztrohnjeno srce*, je Mencingerjevo pesništvo šlo v pozabo.

Druženje z vavenci in Stritarjem na Dunaju ga je spodbujalo k pripovednoproznemu pisanju, in tako je v letih 1859 do 1865 nastalo nekaj kratkih pripovedi in srednje dolga *Skušnjave in skušnje*. Prvo svojo pripoved, to je *Zgubljeni, pa spet najdeni sin*, je objavil v prvem zvezku Slovenskih večernic (1860), vendar ne bi mogli reči, da si je s tem pridobil kakšne posebne zasluge za razvoj slovenskega pripovedništva. Zvesto je namreč posnel pripovedovanje, ki je bilo uokvirjeno v nabožnost in poučnost ciglerjansko-krištofšmidovskega kova, zato tudi ni obetalo kakovostnih premikov v pripovedni prozi, ki naj bi bila namenjena najširšemu krogu bralcev. V svoji prvi objavljeni pripovedi *Jerica* (Slovenski glasnik 1859), ki je nastala po *Zgubljenem, pa spet najdenem sinu*, je opustil obnavljanje pripovedi iz ljudskega spomina in se lotil sodobne tematike, ki mu je omogočila, da je upovedil svoja spoznanja o kmečkem človeku in njegovem razmerju do drugih slojev (izobražencev, malomeščanov). V tej kompozicijsko precej ohlapni kratki pripovedi je bogato kmečko dekle Jerico in njeno kmečko okolje postavil nasproti sentimentalnemu, bojzljivemu in brezvoljnemu učitelju ter bahaškemu in preračunljivemu zdravniku. Medtem ko je oba tekmeča za Jeričino roko nekoliko karikiral, pa je dekle in kmečke ljudi rahlo idealiziral, da bi pač poudaril нравno in življenjsko premoč kmeta nad gospodo. Tako se že v prvi objavljeni pripovedi razkriva Mencingerjevo gledanje na kmeta, o katerem je bil vse življenje prepričan, da je »narodu tisto zdravo deblo, ki poganja vedno nove mladike, tista korenina, ki skupni narod vedno navdaja z mladim krepčalnim sokom« (*Kmet in narodnost*) in »ki ga ne ukloni, ne zlomi nobena sila, in ki krepkejši vstane, novo moč dobivši od matere zemlje, kadar ga vržejo na tla zlobni sovražniki ali zmotni prijatelji njegovega stanu« (*Moja hoja na Triglav*). S tako miselnostjo so prežeta vsa tista prozna dela, ki se tako ali drugače dotikajo kmeta in pripovedujejo o njegovem življenju.

Kratka pripoved *Jerica* pa ni značilna samo po obravnavani plati, marveč tudi po pripovednih lastnostih, saj se v tem mladostnem delu že nakazujejo nekateri poglobitni pisateljevi pripovedni prijem. Bolj kakor kompozicijska ubranost, dogajalna razgibanost, značajsko in psihološko izoblikovane književne osebe itd. ga privlačijo: modrovanje (razpravljanje) o tem in onem, tesen stik pripovedovalca z bralcem, idejno-spoznavna plast

* Sestavek je bil delno prebran na slavističnem zborovanju 6. oktobra 1984 v Krškem.

¹ Prim. Mencingerjevo ZD IV, 408–410.

² J. Logar, Mencingerjevo ZD IV, 394.

pripovedi, humorno-ironični zasuk besede, komične situacije, ki naj osmešijo neljubo osebo, itd. Že v tej pripovedi se očitno kaže, da ima namesto epske slikovitosti raje opisno – razmišljujoče pripovedovanje, v katero neposredno posega pripovedovalec, in da so pripovedovalčevi nazori, spoznanja, pogledi v ospredju. Po teh lastnostih, ki v poznejših delih še izraziteje izstopajo, je bližje Trdini kot vajevcem, ki so v tistem času z vso mladostno vnemo ustvarjali slovenski literaturi leposlovno prozo.

Humornost, ironičnost in tudi satiričnost so se v polni meri izrazile v tistih Mencingerjevih pripovedih, ki obravnavajo meščana in malomeščana: njegovo ravnanje in mišljenje kritično opazuje in praviloma smeši, če gre za nravno brezbržnost in narodnostno mlačnost. Vse to je videti v zgodnji kratki pripovedi *Vetrogončič* (SG 1860), v kateri je predstavil »novo gospodo« in moralno ter narodnostno problematičnega Vetrogončiča. Temu je pripisal tudi renegatske težnje, kar seveda ni odpustljivo. Pisatelj je vse življenje neutrudno vihtel prapor narodotvornega načela in mu podredil svoje literarno snovanje. Ob prikazovanju meščanstva-malomeščanstva je zlasti zanimivo, kako se je že pred Kersnikom okretno sukval v tem okolju in z veliko spretnostjo obvladoval govornico »nove gospode«. Opraviti imamo z besediščem in skladijskimi konstrukcijami, ki so bile preprostem bralcu tuje. Tako je *Vetrogončič* ubran na tedanji »salonski« govor;³ gre za socialno determiniran jezik, kar pripoved približuje realizmu. Ob *Vetrogončiču* je pomembno tudi to, da je v njem Mencinger izrazil svojo programsko misel, ki je imela drugačne poudarke kot Levstikova: naši literarni ustvarjalci naj ne bi skrbeli samo za kmeta, zakaj pred »našo gospodo« je treba položiti tudi »kak sadič naše literature, da se bo navadila svojincev in ohranila možgane slovenske«.

Jerica in *Vetrogončič* sta opozorila na Mencingerjevo všečno gledanje na ljudi, ki so nosilci ali možni nosilci narodnogospodarskega napredka in ki s svojim praktičnim delovanjem pomagajo ustvarjati gmotne temelje narodnostne skupnosti. V ne povsem delovnem eseju *Potovanja in premišljevanja nekega bankovca* (SG 1860, nadaljevanje v SG 1861 – *Črtice iz bankovčevega življenja*) je razložil svoje poglede na pridobivanje materialne podlage, na povezanost gmotnega pridobivanja in omike, saj je sicer vse skupaj nemoralno, na to, da si morejo tudi revni z omiko pridobiti veljavo in premoženje, itd. Med drugim je zapisal:

»Pridni in delavni narodi so veliko bolj prebrisani kakor leni, ki so zadovoljni s tem, kar jim plodna narava deli po majhnem trudu. – Prebrisane glave pa višje omike ne žele edino zavoljo omike, ampak z omiko hočejo doseči tudi višjo veljavo med ljudmi. Mogočnemu vplivu je pa potrebno tudi dostojno premoženje, katero podpira tisto veljavo, ki si jo je človek z omiko pridobil. Ako tedaj bistré glave iz nižjih stanov dosežejo z omiko tudi večje posestvo, je to prav dobro, ker tako razširja se omika, beraštvo in revščina se manjša in zgublja, prevelika posestva se dele, manjša se množijo in v deželo prihaja enakomernost premožnosti in blagostanja; ljudje spoznajo, da so enaki med seboj, in zvonec nosi med njimi, kdor ga je zaslužil po dušnih prednostih . . . Srečni ljudje, katerim zapoveduje najpametnejši! Prvo besedo pri omiki si je denar še vedno ohranil. Ako bi bil bolj enakomerno razdeljen in bi blagostanje obsegalo vse stanove, bi poduka nikjer ne bilo pomanjkanja, vsakemu bi bile odprte nižje in višje šole na izbiro; in tudi omika bi se enakomerno širila pri bistréh glavah . . . V dobi živimo, v kateri imata prvenstvo omika in denar, pa denar ima prednost; strah premožnih, da bi v naglih preuredbah ne zgubili premoženja in veljave, veže in podpira naše naprave. Ako pa pride čas, v katerem bi omika prednost dosegla pred denarjem, dušna moč pred materialno: takrat bi se hitro živelo, naglo se zidalo in zopet podiralo, dobro bi se vedno z boljšim pobijalo, prekucije bi se vrstile in popolnoma zginilo bi počasno napredovanje. Kakor so vlade od začetka bile oblast telesno močnejšega čez slabše, tako bi vlada omike bila oblast najpametnejšega čez dušno slabše. Da bi pa to bilo mogoče, bi se premoženje ali materialna moč toliko morala razdeliti, da bi postalo povsod enakomerno – tega pa ne bomo dočakali ne mi, ne naših vnukov sinovi. –«

³ Prim. M. Kmecl: Od pridige do kriminalke ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze, Mladinska knjiga 1975, 88–90.

Takšne misli so obhajale 22-letnega pisatelja. Lahko bi rekli, da si je ustvaril skoraj socialistično vizijo prihodnje družbe ali bolje rečeno: socialistično vizijo z napako, saj ga je pri tem »oviral pomislek o drobnoburžoaznem kontekstu poante (premoženje naj bi vendarle v obilnejši meri posedovali sposobnejši, po Mencingerju predvsem šolani izbraženci)«. ⁴ Taki pogledi so očitni tudi v obeh obravnavanih pripovedih: v *Jerici* in *Vetrogončiču*; v prvi se kažejo v sožitju gruntarske Jerice in pridnega Jake, torej dveh kmečkih predstavnikov, v drugi pa v zvezi bogate («novogospoke») Dankovičeve Milke in narodnostno zavednega, sposobnega odvetnika Medje. Ob želji po napredku pri Mencingerju nikakor ne smemo prezreti, da so se v njem takoj porodili pomisleki, kakor hitro so bila v nevarnosti ali pa so bila celo izgubljena etična načela. ⁵

Ne daleč od takih nazorov je tudi pripoved *Človek toliko velja, kar plača* (SG 1861), v kateri ljubezen premaguje revščino in premoženjske (socialne) razlike, vendar je po avtorjevi logiki vsesplošno zadovoljstvo doseženo šele takrat, ko je dosežena tudi trdnjša materialna podlaga. Zato revnega Matevža v pripovedi pošlje pridobivat denar in ga šele nato popelje v zakon. Hkrati je v tem delu izražena »rahla kritika gruntarske 'ponositosti' in materialistične presoje sočloveka«. ⁶ Pisateljevi življenjski pogledi so bili dokaj praktični in jih je rad prenašal tudi v svoje pisanje. Človek naj se po njegovem izkaže s svojo omiko, sposobnostjo, ugledom, premoženjem in ne nazadnje tudi z iskreno ljubeznijo. ⁷ Upravičeno bi rekli, da je »Mencingerjeva literarna ideologija značilno prilagojena potrebam zgodnjega kopičenja slovenskega narodnega kapitala«. ⁸ Pripoved *Človek toliko velja, kar plača* je precej skonstruirana, toda ni ji mogoče odrekati živahnosti v dialogu in celo v dogajalnem nizanju, ki se sicer ne brani nepričakovanosti, res pa je, da je značajska podoba književnih oseb potisnjena v ozadje. Če upoštevamo poskus psihološke motivacije in izrazno-stilne lastnosti pripovedi, bi celo lahko govorili o pisateljevem približevanju realizmu.

Med zgodnjo pripovedno prozo našega pisatelja zbuja pozornost sestavek *Zlato pa sir* (SG 1860), v katerem je na svoj način združil potopisno opisnost, modrovanje, doživljanje naravnih lepot in pripovedovanje o nenavadnih življenjskih prigodah praznovernega Čuka in lepe planšarice iz Rezije. ⁹ V tej pripovedi, ki je po svojih tematsko-motivnih značilnostih, načinu pripovedovanja in ustroju pripoved-napovedovalka delno *Abadona*, zlasti pa *Moje hoje na Triglav*, je z razsvetljesko didaktičnostjo in posmehom opozarjal na praznovernost, kulturno zaostalost, na nesmiselne želje po lahki obogatitvi itd. S to pripovedjo in s sestavkom *Potovanja in premišljevanja nekega bankovca* je nakazoval možnosti drugačnega pisanja, ki mu je, kot je bilo videti pozneje, celo bolj ustrezalo kakor pravo leposlovno. Toda tudi po tem je v zgodnjem obdobju še vedno iskal v smeri kratkoproznega modela in srednje dolge pripovedne proze, čeprav na tem področju ni prispeval nič novega. Dokaz za to sta pripovedi: *Bore mladost* (SG 1862) in *Skušnjave in skušnje* (SG 1865).

Graččinski Mirko v *Bore mladost* je v sebi razdvojen, ima »bolno dušo« in je prepričan, da je vse človekovo »trpljenje le boj z usodo, katere skrivnim putem se neumno ustavljamo in usode vendar ne premaknemo«. Močno je podoben »junakom« iz evropske romantične literature, je individualist, skeptik, etično indiferenten. ¹⁰ Pripoved se ponuja v branje kot primer izrazito romantičnega dela, vendar se kljub nagnjenju vajevske generacije k bolj

⁴ M. Kmecl: Janez Mencinger kot meščanski ideolog, v: Krško skozi čas, Krško 1977, 210.

⁵ Prim. J. Pogačnik: Zgodovina slovenskega slovstva IV, Obzorja 1970, 178.

⁶ A. Slodnjak: Zgodovina slovenskega slovstva II, Slovenska matica 1959, 277.

⁷ G. Kocijan: Kratka pripovedna proza od Trdine do Kersnika, Državna založba Slovenije 1983, 105.

⁸ M. Kmecl: Od pridige do kriminalke, 87.

⁹ G. Kocijan, n. d., 104.

¹⁰ Prim. J. Logar, Mencingerjevo ZD I, 361.

svetobolnemu in razčustvenemu pripovedovanju zbuja dvom v takšno razumevanje.¹¹ *Bore mladost* je poskus prikazati nemožnost obstajanja takega človeka, kot je Mirko, in je v romantični način pripovedovanja ujeta pripoved, ki hoče obsojati schopenhauerjanski pesimizem. Pripoved je svojevrstna »študija modernega intelektualca-dekadenta«, »reakcija na duhovni razvoj, ki mu je podlegel zlasti Stritar«.¹² Mencingerju je bilo kaj takšnega povsem tuje in se je vedno skušal otresti podobnih vplivov, tudi Stritarjevega. Podobno kot v *Bore mladost* se tudi v povesti *Skušnjave in skušnje* postavlja po robu bolni sentimentalnosti pesnika Vekoslava Davorinoviča Kerstenikovskega; ta se po bolj ali manj verjetnih dogodivščinah odloči za duhovski stan, da bi tako pomagal dvigovati svoje ljudstvo iz zaostalosti in s tem služil svojemu narodu. Povest je prinesla nekaj humorno-ironične svežine, vendar je pisatelj njene zgodbeno-kompozicijske niti skoraj povsem izpustil iz rok. Čeprav se v povesti izpričuje Mencingerjevo prepričanje, »da so za slovensko narodnost rešilne trdne in ponosne kmetije«,¹³ je vseeno po svoje »trdo obsodil grun-tarski stanovski ponos, ki se tako rad sprevrže v krutost.«¹⁴

Mencinger je v svoji zgodnji pripovedni prozi v marsičem sledil vajevcem, vendar se je od njih tudi dosti razlikoval. Ena od pomembnejših razlik je npr. ta, da je vajevska pripoved pretežno ubrana v nesrečnost, ki je bila posledica neuresničenega hrepenja, spoznanja o človekovi nemoči, existenčnih stisk itd., medtem ko je Mencingerjeva prežeta z bolj optimističnimi toni in z iskanjem možnih poti človekove nacionalne in socialne potrditve v območju meščanske družbe, ki je tedaj pri nas doživljala prvobitno akumulacijo kapitala.¹⁵ Tako se namesto vajevske disonantnosti pri našem pisatelju oglašča harmoničnost.¹⁶ Žal je zgodnja Mencingerjeva pripovedna proza premalo prepričljiva in literarnoestetsko izbrušena, da bi lahko govorili o njeni trajnejši vrednosti, ni pa mogoče mimo snovno-motivnih in jezikovno-izraznih novot, ki jih je vpeljal v slovensko slovstvo.

Mencinger se je kdaj pa kdaj ukvarjal tudi s publicistiko in med pomembnejše take se-stavke sodi njegovo programsko razmišljanje *Kmet in narodnost* (SG 1866), v katerem je povzel svoje nazore o kmetu. Kmet je po njegovem »rešil slovenstvo«. Med drugim trdi: »Največji del našega naroda odštejejo kmetje. Nad osem sto tisoč imamo poljedelcev. Pa ne samo po številu, tudi po narodni kreposti so kmetje največji del naroda. . . Poglavitna priložena lastnost našega kmeta je (pa) slovenstvo in njegovo poglavitno opravilo poljedelstvo. Ravno slovenstvo in poljedelstvo je ohranilo našim kmetom dobro zdravo korenino.« V oza-veščanju kmeta, v njegovem napredovanju in omiki je videl poročstvo za zdrav narodni razvoj. Pisatelj je imel pred očmi srednjega ali bogatejšega kmeta, ne pa revnega in so-cialno ogroženega; socialno vprašanje na vasi je puščal ob strani.

Po ustvarjalno živahnem zgodnjem obdobju je Mencingerjeva literarna ustvarjalnost skoraj zamrla, pri čemer je bila kriva tudi njegova poklicna zaposlenost, tako da je nastal precejšen premor, približno šestnajst let, ko ni objavil prav nobenega pripovednoproz-nega dela. Šele s prvim letnikom Ljubljanskega zvana – 1881 – so slovenski bralci spet lahko prebirali Mencingerjevo pripovedno prozo, in sicer »obraz iz vsakdanjega življenja« *Mešana gospoda*. (Pojmenovanje *obraz* je uporabil v nasprotju s tedaj običajno rabo te vrstne oznake za kratko pripovedno prozo.) Zasnoval je tudi daljšo zgodovinsko pripoved *Pri-bislav*, a je ni nikoli končal. Šaljiva povest *Mešana gospoda* obravnava malomestno živ-ljenje, ki ga je pozorno opazoval, ko je bival v takem okolju (Brežice, Kranj), in dobro spoz-nal navade in miselnost malomestne gospode. V meščanu, malomeščanu je videl premalo

¹¹ G. Kocijan, n. d., 107.

¹² M. Boršnik: Ivan Tavčar, leposlovni ustvarjalec I, Obzorja 1973, 308–310.

¹³ J. Logar, Mencingerjevo ZD I, 369.

¹⁴ A. Slodnjak, n. d., 280.

¹⁵ Prim. G. Kocijan, n. d., 116–117.

¹⁶ Prim. B. Paternu: Nastanek in razvoj dveh proznih struktur v slovenskem realizmu 19. stoletja, JiS 1968, 1–10.

življenjske moči in zagona, zdel se mu je človeško in etično izpraznjen. V *Mešani gospodi* je izrazil svojo nekoliko vzvišeno humorno-ironično držo, gledal na egoistični in malenkostni malomeščanski svet s pomilovanjem, ga po zakonitostih komedijske spletke smešil in tako predstavil bralnemu občinstvu. V pripovedi ni čutiti neposredne satirične priostrenosti, ker mu je bila v tem primeru za kritično osvetlitev družbeno-etičnega obnašanja malomestnega sloja očitno dovolj humornost s posmehljivostjo. S komedijsko zasnovno smo se srečali že v *Vetrogončiču*, še opaznejša je v *Mešani gospodi*, v kateri je v ospredju zlasti situacijska komika, precej manj je besedne (pomenska zamenjava, šaljivi primki itd.) in skoraj nič značajske. Prevladujejo smešni položaji, značaji oseb, zlasti glavne (Tilna Vogljanina), pa so blede in neizdelani, njihovo ravnanje je bolj podrejeno komedijskemu zapletu kot karakternim značilnostim in psihološki motivaciji. Pripoved ni koherentna in mestoma daje vtis, da je avtor prenekatero humorno rešitev poiskal za vsako ceno. Neskladnosti celote in slabe sovisnosti posameznih pripovednih sestavin se je zavedal tudi sam, saj je uredniku Franu Levcu v pismu potožil takole:

»Pošiljam Vam vender enkrat obljubljeno delce, ktereга sam nisem vesel. Čutim, da sem prišel iz vaje. Tudi časa ni bilo dovolj. Reč sem krpal kake tri mesece. Včasi sem spisal eno stran, včasi eno polo. Včasi sem začel pisati, ko sem uže pozabil, kaj je bilo poprej povedano. Povest se je snovala še le med pisanjem, kar boste kmalu zapazili; ker zadnja tretjina ne izhaja logično iz prvih dveh, in so nekatere osebe in dejanja nepotrebne, pogreša se pa zopet marsikaj, kar bi moralo biti v povesti s takim sklepom.«¹⁷

Kot vidimo, Mencingerju ni manjkalo samokritičnosti. Slabosti so opazili tudi sodobniki, toda nedvomno so dajali prednost humorno-komedijskim prijemom in v pripovedi videli sproščen smeh zbujajoče pripovedovanje, čeprav ne brez trohice grenkobe. Pri razlagi besede »mešana« gospoda bi kazalo upoštevati zlasti dve doslej izoblikovani razlagi: prvič, da gre za »dva rodova naše malomestne gospode: starejši rod, ki se je šele nedavno preselil iz vasi in v trgu obogatel z oduštvom, goljufijo in mazaštvom ter politično neznačajnostjo, ter mlajši rod, ki si je prizadeval te napake naše jare gospode odpraviti«,¹⁸ in drugič, da »mešan tu pomeni zmešan, verwirrt«,¹⁹ ali bolje zmeden, kar sledi iz zveze: meša se jim = zmedeni so.

Mencingerjev smisel za ironično in satirično je najbolj prišel do veljave v travestiji *Pevca ostank* (Slovenski narod 1880, tudi *Pesnika srce*), v parodiji *Cmokavzar in Ušperna* (LZ 1883) in parodistični razpravi *Vodnikov »Vršac«, potlej pa še nekaj* (LZ 1885). V teh satiričnih sestavkih je obračunal s pojavi, ki so v tistem času vznemirili slovensko kulturno-literarno javnost in dobili v Mencingerju ostrega kritika; to so: poskus obujanja veljave Koseskega, banalno-grobo pripovednoprozno pisanje Antona Kodra ter Mahničeve krivično in nerazumevajoče razlaganje slovenskega pesništva in literature sploh. Najbolj spretno je napisana parodija *Cmokavzar in Ušperna*. K temu pisanju sta ga izzvali dve Kodrovi deli, in to *Oreharjev Blaž* in *Luteranci* (ki so takrat izhajali v Kresju). V pismu Levcu je ob pošiljki parodije zapisal:

»Prerodovitni in prerovtarski Anton Koder me je uže lani jezil, posebno ker je dal *Oreharjevega Blaža* od sebe. Treba ga je malo našeskatati . . . Spravil sem se tedaj na *Oreharjevega Blaža* in nad *Luterance*, in skoval *Cmokavzarja* in *Ušperno*.« Pozneje, ko je posamezna poglavja nekoliko popravljal, je ironično pripomnil: »Zadnja dva kapiteljna *Cmokavzarja* moram nekoliko popraviti, ker sem v naglici pozabil enega človeka ubiti . . .« in nato: »Nazaj poslani konec je za pol pisane pole dalji, pa je precej bolji, ker umoril sem še dva nedolžna človeka . . .«²⁰

¹⁷ Prim. Mencingerjevo ZD IV, 247.

¹⁸ Prim. A. Slodnjak: Zgodovina slovenskega slovstva III, Slovenska matica 1961, 132; J. Logar, Mencingerjevo ZD II, 414.

¹⁹ J. Pogačnik, n. d., 178.

²⁰ Prim. Mencingerjevo ZD IV, 252–253

Po Levstikovih in Stritarjevih satiričnih in parodističnih poskusih se je zdaj Mencinger kar najresneje lotil takega dela in moramo priznati, da mu je uspelo. Parodija *Cmokavzar in Ušperna* (s podnaslovom *Izviren roman. Iz kanibalščine poslovenil Sivor*) je duhovita zmes najrazličnejših ironično-satiričnih inverzij (z nekaj primesi grotesknosti), ki naj ustvarijo vtis čim večje grobosti in drastično stopnjevanega prostaštva, vse to naj bi zbudilo odpor do Kodrove pripovednoprozne »estetike«. Ni dvoma, da je moralo Kodrovo robato pisanje o kmečkem človeku Mencingerja močno prizadeti, saj je v kmetu videl nekaj povsem drugega, v prvi vrsti pa nosilca etično-narodnostnih vrednot. Kmečka govornica mu je zvenela pristno in blaglasno, zato je Kodrovo zlorabljanje tega jezika zbudilo v njem ogorčenje. Pri pisanju je uporabil cel arzenal ironično-satiričnega instrumentarija, da bi tako dosegel čim večji učinek. Uporabil je najrazličnejše zmerjalne izraze, »rovatarska« imena, ekspresivne besede tipa »žreti« za jesti, »črepinja« za glavo itd., kar naj bi »požlahnilo« ljudski govor, »junake«, ki so »umsko, čustveno in moralno topi rokomavhi, rokovernjači, goljufi in tatovi, sposobni zločinskih dejanj«,²¹ nadalje skrajnostne človeške položaje, ki skupaj z uboji sodijo na kriminalistično področje, in končno kanibalčni konec, ki je pripoved stopnjeval do grozljivosti in gnusa. Vsa ta sredstva so bila v najtesnejši zvezi s Kodrovim pisanjem.

S parodijo *Cmokavzar in Ušperna*, ki so jo sodobniki ugodno sprejeli, je Mencinger začel svoje krško obdobje (v Krško je prišel konec novembra 1882. leta) in takrat napisal tudi svoji dve najpomembnejši deli: *Abadona* (LZ 1893) in *Mojo hojo na Triglav* (Slov. matica 1897). Deli sta nastajali in bili objavljeni v mejnem času, ko se je realistično obdobje že nagnilo k zatonu, se za nekaj let pojavil naturalizem in se je na prodor pripravljala moderna. »Krški modrec« je zadnja tri desetletja svojega življenja preživel med Krčani, in to v relativnem miru, obdan z družino, dodobra obremenjen z odvetniškim delom, ugleden in spoštovan, vpliven kot nekajletni župan, ves prevzet od lepote trških gor in z nostalgичnim pogledom na svoj bohinjski raj. Očitno je potreboval daljši čas, da sta dozoreli zadnji dve pripovedi (če ne štejemo *Meniških spominov*, ker so nedokončani in jih pač ni poslal v javnost), plemeniti sad njegove zrele pisateljske dobe.

Če bi sodili po koncu Samoradove zgodbe v *Abadonu*, bi morali ugotoviti, da Mencinger ni nikoli mogel odpustiti tistim, ki so svoje pesimistične nazore širili v knjigah in tako postali sokrivi, da so ne otranje labilni mladi ljudje zatekli k brezumnim dejanjem. Na Cvetanino željo je »knjigobrska Nemcigren« izločil iz Samoradove knjižnice vse tiste knjige, »ki slavo parajo človečanske rane, ne da bi jih celile, in katere podirajo naše ideale in nazore ter stare temelje človeške zadruga, ne vedoč, kaj naj zgrade na razvalinah – sploh vse mnogovrstne izrodke kipečih možganov in negodnega slavohlepja našega nervoznega veka«. Kar težko je verjeti, da bi se pisatelj izneveril svojim načelom o omiki in vlogi knjige pri tem, postavil na glavo svojo svobodomiselnost in postal kar naenkrat mračnjak.²² Vendar je res, da mu je bilo človekovo duševno zdravje tako pomembno, da je pozabil na izbiranje metod. »Vse te (=škodljive) knjige je zaklenil v velik zaboj,« da ne bi več omamljale Samorada in njemu podobnih. Očitno gre za protislovje, ki ga ni lahko razložiti, in tudi pisatelj je »sveta jeza« na pesimizem ne more biti dovolj prepričljivo opravičilo za opisani postopek. Morda pa ne bi smeli jemati tega dobesedno, marveč bi morali videti v tem simbolično dejanje: izničenje nezdravih idej?

V *Abadonu* je Mencinger pri nekaj več kot petdesetih letih starosti strnil svoje življenjske izkušnje v obliko, ki tedaj pri nas ni bila kaj prida v navadi. Napisal je namreč filozofsko-didaktični satiričnoutopični roman,²³ v katerem je združil dva značilna pisateljska po-

²¹ Prim. M. Orožen: Jezikovna sredstva humorja in satire v delih Janeza Mencingerja, v: XVIII. seminar slov. jez., liter. in kulture, 1982, 183–186.

²² Prim. T. Kermauner: Mencingerjev *Abadon*, v: J. M.: *Abadon*, Obzorja 1980, 316–317.

²³ Prim. D. Bajt: Mencingerjev *Abadon* in utopija, JIS 1979/80, 6; prim. tudi J. Kos: K vprašanju zvrsti v slovenski pripovedni prozi, Prim. knjiž. 1983, 9.

stopka: modrijansko razmišljujoče razpravljanje, ki želi poučiti, vplivati, popravljati, in iz fantastike izvirajoče pripovedovanje, ki naj ustvari vtis utopičnosti oziroma antiutopičnosti. Pri tem mu je prišlo prav neomejeno prostranstvo bolezenskih blodenj glavne književne osebe – Samorada Veselina. Bolezen je bila posledica nesreče z ljubezenskimi težavami obloženega Samorada, ki se je hotel nekoliko sprostiti in okopati v Savi, kakor mu je bila »tedaj vsakdanja navada«, ali morda narediti samomor. Toda, kot pripoveduje »boljša polovica« mladeniča, »katere ni mogel osvojiti zli duh Abadon«, naj bi bilo takole: »... naglo sem skočil v valove – več se ne vem spomniti ... Tukaj prestane mojega življenja resnična povest in tukaj se je začela tvoja bajka, moj Samorad Veselin!« Samoradova življenjska zgodba ni bila nič posebnega, težava pa je bila v tem, ker je bil ves pogreznjen v »vrlinomorno svetožalje«, ki mu je spačilo duševni obraz in pripomoglo, da je postal slabič. »Bajka« je središčna pripovedna konstrukcija, katere gonilo je »duh laži in prevare« Abadon-Gonôba z več obrazi; ta je rešil Samorada iz savskih valov in mu zaslužnil voljo. V »bajeslovnem« delu, če mu smemo tako reči, je pisatelj razgrnil družbeno in moralno podobo 2. pol. 19. stoletja in na način utopije oz. antiutopije ponudil zrcalo ljudem svojega časa. Lahko govorimo o moralni in družbeni kritiki, ki je v svoji enciklopedični širini zajela vsa poglobljena področja človekovega delovanja (politiko, znanost, tehniko, umetnost, ekonomijo, filozofijo, vzgojo idr.) in satirično presojala nasledke nerazumnega in nemoralnega ravnanja posameznika in družbe. Človek in družba, ki sta v oblasti Abadona-Gonobe, utelešenja »premišljene dejanske šole pesimizma«, si ne moreta obetati nič drugega kot pogubo (za posameznika je »završetek pesimizma – samomor«). Vdanost materializmu po pisateljevem pelje v prihodnost, kakršno kažejo njegove alegorično-parabolične vizije, ki naj delujejo kot svarilo. Pisatelj »ni ustvaril trdne in prepričljive podobe utopične družbe s pozitivnim predznakom«,²⁴ marveč je z orwellovsko mračnimi in grozljivimi slikami prihodnosti v bistvu na antiutopični²⁵ način povedal resnico o sodobnem človeku in družbi ter njunih zablodah. Pri pisanju svojega dela si je pomagal z elementi satire, fantastike, utopije in antiutopije in tako je nastalo delo, za katero resnično velja ugotovitev, da je »večplastno in mnogolično«.²⁶

Z *Abadonom* se upira pesimizmu vseh vrst, zlasti pa Schopenhauerjevemu. Iz zarisov slovenske prihodnosti se lepo luščijo mnoge značilnosti pisateljevega časa, lastnosti in napake sodobnikov, družbeno-narodnostne razmere, strankarska nestrpnost in fanatizem, kaže se človekov pohlep po materialnem, ki ga je pogojeval razvijajoči se in prodirajoči kapitalistični razvoj zadnjih desetletij 19. stoletja, skratka, sedanost se kaže v luči prihodnosti, kakršna naj ne bi bila. Vse, kar Mencinger prisposodablja, izhaja iz meščanske družbe 2. pol. 19. stol. in njenega kapitalističnega ustroja; pošastne zakonitosti kapitala povzročajo nenehno igro, da »kolikor dobiš ti, izgubi tvoj bližnjik«. In Mencinger svari pred to nemoralo in kliče k človečnosti. Hkrati pa je seveda res, da »revolucij Mencinger ne mara; meščanskim je še priznal upravičenost, bil je pač meščan, zdaj pa gre za značilen refleks odpora zoper takšne prekucije, ki bi ogrozile obstoječi red in z njim navsezadnje tudi Mencingerjevo osebno pozicijo v družbi.«²⁷ Kljub temu da se je zavedal (svetovne) bede delavstva, Mencinger ni radikaliziral svojih pogledov na družbenorazvojnega možnosti, ostajal je v poziciji previdnega in postopnega napredka, ki naj ne ogrozi ustaljenega reda, zatekel se je k moralnemu izboljšanju posameznika in družbe, k liberalnemu katolištvu, spoštovanju tradicionalnih etičnih vrednot in ob nekaterih utopičnosocialističnih pogledih videl perspektivo napredka »v evoluciji zavesti, vzgoje in znanja«.²⁸

²⁴ D. Bajt, n. d., 4.

²⁵ D. Bajt (n. d., 2–7) je za *Abadona* prepričljivo utemeljil upravičenost označevanja »antiutopični«.

²⁶ D. Bajt, n. d., 5.

²⁷ M. Kmecl: Janez Mencinger kot meščanski ideolog, 214.

²⁸ Prav tam.

Večji del romana je posvečen Abadonu in ne Dobremu duhu. Skozi Abadonovo akcijo je analizirana podoba 2. pol. 19. stoletja in v tem je ne glede na pripovedne postopke jasen in slikovit, medtem ko je Dobremu duhu odmerjeno le zadnje poglavje in kljub nizanju samih pozitivnih dejstev vse skupaj ni prav nič barvito in živo, prej bledo in pridigarško. Videti je, da mu je bilo lažje naslikati negativno podobo, prek katere je bilo mogoče izreči prenekatero resnico.

Roman se odmika od pripovednoproznega modela, kakršnega smo pri nas poznali v 2. pol. 19. stol. Mencinger je leposlovnost nemalokrat zamenjal s prvina didaktičnih književnih vrst. Tako mestoma prevladujejo monološke razprave, ki so še najbolj podobne modroslovno-moralističnim razlagam. Zgodbeno ogrodje je spleteno iz Samoradovega življenja in njegovih eksotičnih potovanj, avantur od Indije prek Pariza do Chicaga, katerih pobudnik je Abadon in ki dajejo vtis fantastike; to je vezno tkivo med obširnimi razpravami in utopično-antiutopičnimi vizijami neprijetne prihodnosti. Tudi Samoradov položaj, ki je seveda pogojen s pogodbo z Zlim duhom, je nasproti Abadonu večinoma uokvirjen v razmerje poslušalec: govorec, tako da praviloma ni antitetičnega dialoga. Pripoved zgublja na svoji prepričljivosti zaradi slabe povezanosti med posameznimi sestavinami pripovedi in zaradi vrste zastranitve, ki ne vplivajo ugodno na skladnost celote. Estetsko funkcijo dela nemalokrat zasedata spoznavna in etična, prava leposlovnost je potisnjena na stran na račun filozofsko-vzgojnega razpravljanja. Glede na to so tudi osebe le uresničevalke pisateljevih zamisli, brez jasno zarisanih značajskih lastnosti, so samo šahovske figure, ki jih pisatelj prestavlja po šahovnici svojih miselno-spoznavnih kombinacij. *Abadon* je po svojem pripovednem ustroju izrazito hibriden, sicer pa je slikovita in zanimiva pripovednoprozna stvaritev, ki ponuja izčrpano podobo naše meščansko-malomeščanske družbe v zadnjih desetletjih 19. stoletja.

Po razburljivem *Abadonu* je Mencinger napisal bolj sproščeno in manj zapleteno delo: *Moja hoja na Triglav*. Poskus podobnega pripovedovanja smo srečali že v zgodnji dobi, mislimo na pripoved *Zlato pa sir*, toda zdaj je zasnoval obsežnejše in problemsko bolj razvejeno delo, v katerem je memoarnost prepletel s potopisnostjo. Zmesnosti pripovedovanja se v *Moji hoji na Triglav* ni odrekel: v potopisni okvir je vložil svoje mladostne spomine, zarisal nekaj življenjskih zgodb ali življenjskih epizod posameznikov, s katerimi se je na poti srečal, vmes pa nasul prgišče modrovanj, v glavnem v obliki krajšega razpravljanja, ki se je dotaknilo npr. pojma resnice, bralca, vzgoje, vraževernosti, naključja in nesreče, dednostne teorije (s tem se je obregnil ob naturaliste) in drugega. Med posamezniki, s katerimi je prišel v stik na popotovanju, je najbolj nenavadna oseba Melkijad. Njegova zgodba, ki je delno plod pisateljve domišljije, deloma pa rezultat napaberkovanih pripetljajev, o katerih je po vsej verjetnosti Mencinger slišal doma v Bohinju, sili močno v ospredje in po kompozicijski plati dominira s svojim analitičnim obnavljanjem dogajanja v preteklosti (4. in 8 pogl.). Pisateljve domišljije je kljub drugačni pripovedni zasnovi, kot je v *Abadonu*, saj gre za spomine in potopis, zelo zaznavna. Ob spominskih in fantazijskih pripovednih elementih ter bolj ali manj po modelih in resničnih dogodkih konstruiranih pripovedih o posameznikih je v *Moji hoji na Triglav* vidno izstopajoča plast potopisnosti. Ta je seveda zamejena s potjo na Triglav, vsebuje pa vrsto prepričljivih opisov in doživetij lepote narave, zlasti »čarobno divnih« gora Triglavskega pogorja. V dotiku z naravo in svojo mladostjo se pisatelju zariše celo idiličnost, in sicer ob pripovedi o Mini, njegovi mladostni ljubezni. Dovolj izrazita je v delu tudi vzgojna plast, ki je posebej vidna ob razpravljanju o Bohinjcih, njihovi miselnosti, navadah in obnašanju. Ob tem se je Mencinger postavil v vlogo nam že znanega ideologa omike, brez katere po njegovem ni napredka. Svojevrsten vtis barvitosti daje *Moji hoji* jezik, vendar ne le zaradi bohinjskih lokalizmov, ki jih niti ni veliko, marveč še posebej zaradi starinskih in manj znanih besed iz drugih slovenskih narečij.²⁹

²⁹ F. Vodnik: Janez Mencinger in njegova »Moja hoja na Triglav«, v: J. M.: Moja hoja na Triglav, Obzorja 1977, 205.

Z *Mojo hojo na Triglav* se je oddolžil svojemu Bohinju in mladosti, medtem ko je v nedokončanih *Meniških spominih* popisal svoja doživetja v zvezi s Trško goro; o nadaljevanju pa lahko samo ugibamo: mogoče bi orisalo Mencingerjevo življenje v Krškem.

Mencinger je s spisi svojega poznega obdobja prispeval opazen delež k razširitvi repertoarja književnih vrst v slovenski prozi 19. stoletja, in sicer s parodistično povestjo, satiričnoutopičnim romanom in memoarističnim potopisom. Dela v teh treh vrstnih oblikah so zanimiva še dandanes in spodbujajo k ponovnemu branju in vrednotenju. Z *Abadonom* je morda najbolj celostno upodobil meščanski svet v zadnjih desetletjih 19. stoletja in to delo je bilo v marsičem lahko spodbuda poznejšim pisateljem, ki so ustvarjali moderni slovenski roman.

Antonina Grybosiowa

Šlezjska univerza v Katovicah

O RELACIJAH V SEMANTIČNEM POLJU PERCEPCIJE Z VOHOM V SLOVENŠČINI (2)

II. Zgodovinski pogled na semantično polje percepcije z vohom

Preden se je v jeziku stabiliziral sistem, ki ga ponazarja preglednica 1, se je zvrstilo nekaj bistvenih procesov, ki so spreminjali relacije med elementi polja. Do današnjega preciziranja pomenske funkcije, do stanja, v katerem nekateri leksemi lahko poimenujejo samo zaznavanje vonjev, drugi samo njihovo izločanje, je namreč prišlo šele po likvidaciji polisemije, ki je imela v starejših besedilih mnogo širši obseg kot v današnjem jeziku (danes je polisemičen samo glagol *vonjati*).

1. Prisotnost polisemije v obravnavanem semantičnem polju

Iz slovarskih pojasnil in razlag pomena besedja, ki nas zanima, bi izhajalo, da je bil vsak izmed tu obravnavanih leksemov polisemičen. Na žalost pa ni mogoče za vsakega izmed njih poiskati zadosti obsežno sobesedilo, da bi lahko izključili možnost napak. Največkrat lahko sklepamo o polisemiji samo na osnovi sinonimičnih nizov ali serij. Ali je zadostna razlaga gesla *redoleo z nach etwas riechen* in *po kom dijhati, mozhnu dijhati, shmakati, shmah imeti, po kum vohati*,⁹ ki jo navaja Hipolitov slovar (I.55), da bi lahko zanesljivo trdili, da je leksem *vohati*, ki se praviloma pojavlja v preglednih sobesedilih, ki opozarjajo na pomen <zaznavati vonj>, lahko pomenil tudi <dajati vonj>? Imamo sicer na voljo tudi Pleteršnikovo razlago: *vohati* = *an etwas riechen, etwas beriechen*, toda brez slovenskih primerov. Treba pa je upoštevati tudi vpliv dvopomenskosti latinskih in nemških leksemov, ki se ga pisci trijezičnih slovarjev v slovenskem delu niso mogli do konca osvoboditi. V preglednici in razlagah sem na prvo mesto postavila nedvomno polisemijo, v drugih primerih pa sem previdno postavila vprašaj.

Nedvomno polisemičen je bil v preteklosti glagol dišati, ki ima v današnjem slovarju izključni pomen <dajati vonj>, npr.: *akacije močno dišijo*. Pomen <zaznavati vonj> izpričuje nekaj virov: v kronološkem zaporedju ga najprej srečamo v Dalmatinovi Bibliji: *Inu na/h gojpud je di/hal ta /ladki duh* (Dalm. B. I. 6a), v Hipolitovem slovarju je ustreznica latinskih in nemških izrazil: *Nasus olfacit odores in foetores = Die Nase riechet die Geruche und die Gestancke = Nuš di/hli leipe duhe inu /mrady* (Hip. Dict. I. 16). Isti Hipolit uvršča glagol dišati v sinonimski niz z glagoloma *vohati* in *svohati*. Pleteršnik ilustrira tretji pomen s stavkom: *Imaš nos, pa diši*.

Celo avtorji SSKJ navajajo ta pomen s kvalifikatorjem *zastarelo*: *mačka diši miš*. Ob teh sledih drugačnega pomena glagola dišati, kot ga ima danes, pa ga v navedenih virih pogosto srečujemo v pomenu <dajati vonj>, torej v neperceptivnem pomenu. Posebno produktiven je v skladijski shemi *dišati po čem*, npr.: v Hipolitovem slovarju – dišati po blatu, po medu, po pižmu, po nafti; pri Vodniku – dišati po ribah, po posodi, po gnilobi. Časovno nepretrgano tvornost te sheme potrjuje tudi SSKJ: dišati po vrtnicah, po jabolkih. Ta pomenska funkcija se je izkazala kot trajna in za ta leksem izključna, slabše reprezentirani *dišati* <zaznavati vonj> pa se je umaknil iz rabe, s čimer se je povečala ostrina opozicije med jezikovnimi izrazili percepiranja in izločevanja vonja.

Drugi primeri zadevajo ob obrnjeno razmerje: glagola, ki sta danes samo perceptivna, sta v preteklosti lahko dozdevno poimenovala tudi izločevanje vonja. To sta glagola *vohati* in *duhati*(?), pri katerih pa je slovarska dokumentacija kaj skromna.

Vohati v pomenu <dajati vonj> je izpričan v Hipolitovi razlagi gesla *feoteo, stinken* = gardu ali hudu di/hati, /mardejti, *vuhati* (Hip. Dict. I. 248). O neperceptivni rabi glagola duhati bi lahko pričala tudi obdelava gesla *duhati* v Pleteršnikovem slovarju: 1) riechen, einen Geruch empfinden: imajo nos in ne *duhajo* Traun – Valj. Rad, wittern, Cig. Jan., beriechen, Gig. – 2) *hauchen*, Mur. (podč. A. G.)

Žal pa pomanjkanje sobesedila onemogoča natančnejši opis realizacije pomena 2 <izločevati, dajati vonj>. Po mojem mnenju ne kaže zanemarjati niti tako neznatnih sledi krhkosti meje med perceptivnim in neperceptivnim pomenom leksema v preteklosti, kakršna je Hipolitova »napaka«, po kateri je glagol *vohati* sinonimen z glagoloma *dišati* in *smrdeti*, ker je lahko pomenljiva, saj priča o stanju jezikovne zavesti avtorja, kakršno mu je izoblikovalo obdobje, ki mu je pripadal. Zdi pa se vendarle, da te in take informacije niso tako zmotne, ker se je tudi v poljščini opozicija med percepcijo in njenim objektom okrepila šele po poti inovacijskega procesa in ni bila njena stalna jezikovna lastnost.

Tako sklepanje potrjuje tudi polisemija abstraktnih samostalniških derivatov. Primer takega pojava je lahko leksem *duh*. Avtorji SSKJ kot arhaizem navajajo njegov pomen <zmožnost zaznavati vonj, voh> in ga ilustrirajo s primerom: *nekatere živali nimajo duha*. Torej je poleg pomena *vonj* ta samostalnik podedoval na osnovi izglagolske izpeljave iz *duhati* v pomenu <zaznavati vonj> tudi pomen <vohanje, voh (čut)>. Še prej pa naletimo na podobna pričevanja pri Vodniku v razlagi gesla *duh*: *njuh, duh, podih, poduh, nos (!), povonj*. V tem geslu so drug poleg drugega nedvoumna poimenovanja čuta voha: *povonj, njuh, in sredstva tega čuta – nosa*. V tem kontekstu so tudi *duh* in izglagolski perceptivni derivati: *poduhati* → *poduh*; *podihati* → *podih*; *povonjati* → *povonj*, ki so videti kot poimenovanje čuta. Na drugem mestu pa pojasnjuje Vodnik polisemijo nemškega samostalnika *der Geruch* z *vonj, duh, voh* (Vodnik, 38/8a), kar bi prav tako lahko pričalo o polisemiji slovenskih ustreznikov.

Navedeni viri dovoljujejo samo približno ugotovitev kronologije izginevanja polisemije. Wolfov (Pleteršnikov in Cigaleto) slovar upošteva gradivo poprejšnjih slovarjev, vendar navedkov ne zaznamuje s kvalifikatorji. Šele SSKJ, ki nekako nadaljuje to prakso, zaznamuje, na primer: *dišati*₂ <zaznavati vonj> s kvalifikatorjem *zastarelo*. Lahko torej samo

domnevamo, da se je polisemija začela umikati specializaciji proti koncu 19. stoletja. Sistem relacij v semantičnem polju pred to spremembo ponazarja naslednja preglednica:

leksemi s pomenom <zaznavati vonj>		leksemi s pomenom <dajati vonj>	
glagoli	samostalniki	glagoli	samostalniki
dišati		dišati	dišava
duhati	duh(?)	duhati	duh
vohati	voh	vohati (?)	voh (?)
vonjati	povonj	vonjati (od 19. stoletja naprej)	voh

Kakšen tip inovacije predstavlja umikanje polisemije specializaciji? Če si pomagamo z obširnimi Andersnovim poskusom tipologije morfoloških sprememb (Andersen: 1980) in jo prikrojimo semantiki, potem lahko sklenemo, da gre za remedialno inovacijo (remedial innovation), ker precizira relacijo med načinom zaznamovanja in designatom (dišati → širiti vonj; vonjati → zaznavati vonj). Stanje, ki mu je inovacija sledila, se je namreč odlikovalo z nezadostno izrazitostjo (indeterminacy) reference med zaznamujočim (po Andersen: signatija) in zaznamovanim (signatum). Taka neizrazitost relacij se pri besedju v središču semantičnega polja (in središčno je tudi besedje, ki ga obravnava članek) ne more obdržati. Kot trdi Ružena Ostrá (Ostrá: 1972), centralno besedje ne sme in ne more biti polisemično.

Inovacijo, ki likvidira polisemijo v obravnavanem semantičnem polju, lahko pojmujejo kot najpomembnejšo spremembo. Pri tem pa si je treba priklicati v spomin tudi obratni proces – uvedbo *vonjati*₂, ki podobno kot inovativni pojavi datira v konec 19. stoletja.

V Vodnikov slovar iz prvega četrtletja devetnajstega stoletja je glagol *vonjati*₂ v pomenu <dajati vonj> pozneje s svinčnikom vpisala druga roka. Uvedbo tega leksema v slovenščino lahko povežemo tudi z zunajjezikovnimi dejavniki. V devetnajstem stoletju raste narodna zavest Slovencev in vzporedno z njo tudi želja po vzdrževanju in razvoju materinega jezika. Zato je vse pogostejše zgledovanje pri drugih Slovanih, tesnejši postajajo stiki s češkim prerodnim gibanjem, ki ga je začel Dobrovský. Na razmeroma pozen pojav glagola *vonjati*₂ v pomenu <dajati vonj> v primerjavi z *dišati* v istem pomenu opozarjajo sobesedila, v katerih je mogoča njuna sinonimna raba. Izposojenka *vonjati* se pojavlja v umetniškem jeziku, domači izraz *dišati* pa ima širšo distribucijo. Položaj, ki ga imata sinonimna leksema v semantičnem polju, odreja pravilo, ki v okviru semantičnega polja namenja periferni položaj polisemičnemu leksemu (in *vonjati* je polisemičen leksem).

Inovacijo, kakršna je uvedba *vonjati*₂ v slovenščino devetnajstega stoletja, bi lahko poimenovali z Andersnovim terminom *kontaktna inovacija* (contact innovation). Do takih inovacij namreč prihaja na stiku etnično tujih sistemov (v našem primeru leksikalnih) v položaju, ko je enemu pripisana prestižna vloga (v našem primeru češčini). Posledica te inovacije je funkcioniranje *vonjati*₂ v umetniških besedilih, ki je moralo omejiti tudi distribucijo glagola *dišati*.

Tretja sprememba, ki jo tu velja omeniti, je upadanje v tvorbi derivatov iz osnovnih (središčnih) elementov obravnavanega semantičnega polja. Na primer: v geslu *dišati* v SSKJ so s kvalifikatorjem *zastarelo* opremljeni tile derivati:

dišavina: kozmetično sredstvo prijetnega vonja, *dišava*: prodajati dišavine (tudi v množini);

dišečina: dišava: dodati vinu dišečine;

(Derivata je izrinila *dišava*, katere raba je danes tudi že močno omejena. Tudi drugi derivati, ki so razmeroma številni, opozarjajo na drugačne realije v preteklosti, na bistvenost vonja zelišč in mazil v življenju človeka v davnih časih, čeprav jih slovarji tako ne kvalificirajo.)

dišavnica: 1) gojiti dišavnice in zdravilne rastline, nabirati in sušiti dišavnice, domače in tuje dišavnice; 2) posodica za dišave;

dišavar: kdor pripravlja ali prodaja dišave: mazilo je kupil pri dišavarju v mestu.

Leksikalno bogastvo, ki je bilo v preteklosti (in je še) slovenskemu jeziku lastno, pa se počasi umika v zgodovino, govori na področju percepcije z vohóm tudi o preminevanju dela materialne kulture, o odtrganosti človeka od narave (v zadnjem času jo zavira vegetarijanstvo). Opazujemo invazijo kemičnih vonjev, medli vonj ali odsotnost vonja industrijsko vzgojenih cvetlic in podobna dejstva, preminevanje izročila: npr. vdihovanja aromatičnih soli, dišavljenja posušenega perila z zelišči, ki so jih gospodinje v vrečicah polagale v omare, skratka obubožanost ne le percepcije z vohom, če gre za človeka, temveč tudi estetskih užitkov, ki mu jih je nudila. Ta trditev temelji na poljskih realijah. Zdi pa se, da te nekoristne spremembe še niso zajele vse Slovenije.

Obravnavane spremembe relacij v semantičnem polju so motivirane takole:

1° prvo spremembo motivira struktura semantičnega polja (izginevanje polisemije, naraščanje ostrine opozicije);

2° drugo in tretjo spremembo pa so povzročili zunajjezikovni dejavniki (izposojenka *vonjati*₂, odmiranje derivatov).

Druge lastnosti v sestavu leksemov obravnavanega semantičnega polja pa so se izkazale kot trajne.

Prevedel
Tone Pretnar
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Viri

- A. V. P. Hyppolyti Rudolphovertensis: Dictionarium trilinguae ex tribus nobilissimum Europae linguas compositum, in anteriori parte Latino-Germanico-Sclavonicum... Ljubljana (rokopis), 1711.
H. Megiser, Slovensko-latinsko-nemški slovar, Ljubljana 1977. Izpisal in uredil Jože Stabej.
A. J. Murko, Slovensko-nemški in nemško-slovenski ročni besednik, 1832-1833.
M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, Ljubljana, 1894.
M. Pohl, Tu malu besedishe treh jezikov, 1881, faksimile: Rudolf Trofenik, München, 1972.

Literatura

1. Hennig Andersen, Morphological change: towards a typology, v: Trends in Linguistics. Historical Morphology, ur. Jacek Fisiak, Mouton, The Hague, 1980, str. 1-50.
2. Danuta Buttler, Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny, Varšava, 1976.
3. Danuta Buttler, Rozwój znaczeniowy wyrazów w języku polskim, Varšava, 1978.
4. Maciej Grochowski, Środek czynności w strukturze zdania, Varšava, Gdansk, 1975.
5. Władysław Miodunka, Teoria pól językowych, Varšava, 1980.
6. Ružena Ostrá, K diachronnmu studiu onomaziologické struktury, Slovo a slovesnost XXXII/1972, str. 1-9.
7. Krystyna Pisarkowa, Szkic pola semantycznego zapachów w polszczyźnie, Język Polski LII/1972, str. 330-339.
8. Jadwiga Puzynina, Zmiany znaczeniowe a semantyka składniowa, Język Polski LIX/1979, str. 271-281.
9. Anna Wierzbicka, Semantyka percepcji (tłpkopis).

Marko Snoj

Znanstvenoraziskovalni center SAZU v Ljubljani

DVE ETIMOLOGIJI

Slovansko *porǎ »življenjska doba, čas«

Dosedanje mnenje o izvoru tega leksema, ki v sodobnih vzhodnih in delno zahodnih slov. jezikih pomeni »(pravi) čas, doba« je očitno le zasilno. Imajo ga namreč za abstraktum ženskega spola iz glagola *peřti, *pъrǫ.¹ Na prvi pogled je tvorba takšnega abstrakta zelo verjetna, vendar se ob podrobnejšem pretresu psl. leksema izkaže ta etimologija za skoraj nemogočo.

Akcent je bil v psl. nominativu nedvomno na končnici, za kar priča rus. *porá*, v akuzativu pa na korenskem vokalu, psl. *pъrǫ > rus. *póru*. Slednji sklon je botroval tudi akcentu v bolg. *póra*, prim. paralelno razmerje v rus. nom. *rudá*, akz. *rúdu* : bolg. *rúda*. Če domnevamo tvorbo iz psl. *peřti *pъrǫ k lit. *spirti*, *spiriù* »nasprotovati«, vzh. lit. *pér̃ti*, *periù* »udarjati«, staroind. *sphuráti* »brcne, stopi«, bi morala biti psl. *norá* »jama, kotanja« iz *neřti, *nъrǫ k lit. *nirti* (*nyrù*), *nérti*, *neriù* »potopiti, potapljati se« paralelna tvorba in tudi akcent-sko identična z obravnavano *porǎ. Tega pa zaradi rus. akz. *norú*, ki nedvomno odraža akcent v psl. na končnici, ni mogoče domnevati. Stara etimologija tako iz akcentoloških razlogov ni upravičena. Dosedanje izvajanje psl. leksema pa ima še eno šibko točko, to je njena semantična plat. V juž. slov. glagol *peřti ni ohranjen kot simpleks, temveč samo v različnih prefiksalskih zvezah. Zgoraj navedeno sorodstvo tega glagola, vzh. in zah. slov. pomeni refleksa glagola *peřti (rus. »upirati se, stiskati«, ukr. »tiščati«, polj. »pritiskati, siliti«) in abstrakcija pomena iz juž. slov. kompozit pa narekujejo pomen slov. glagolu, ki je mogel obstajati samo v pomenu »stiskati, pritiskati, odrivati«. Abstraktum ženskega spola bi tako moral pomeniti »pritisk, odrivanje, prisila«. Takšen pomen pa, kakor je razvidno iz spodaj navedenega baltoslov. primerjalnega gradiva, ni mogel biti izvoren in se mu nekatere stranske veje pomenskih prehodov v slov. jezikih samo približujejo. Stara etimologija tako temelji na šibki semantični osnovi.

V csl. je leksem *pora* zabeležen v pomenu »vis, violentia«,² v rus. in ukr. pomeni *porá* »pravi čas«, v polj. *pora* in belorus. *pará* se je v knjižnem jeziku do danes razvil še abstraktnejši pojem »čas«, vendar je leksem v obeh jezikih poznan tudi s pomenom »pravi čas, priložnost«. Kašub. *pora* pomeni »situacija, v kateri se kdo znajde«, iz frazeologema *jic do swojej poré* »prihajati k moči (po bolezni)«³ pa je možno sklepati na pomen, podoben tistemu, ki je izpričan v csl. V bolg. poznajo *póra* v pomenu »(življenjska) doba«, v mak. pa *pora* pomeni »generacija«, npr. *od našata pora* »iz naše generacije«. Zlasti v sev. slov. jezikih je iz psl. *porǎ izpeljana velika množica adverbov, prim. rus. *vporu* »o pravem času, prav«, tudi »včasih«, belorus. *paróju* »včasih, o pravem času« in sintagem, prim. rus. *do sich por*, polj. *do tej pory* »doslej« idr. Po Maretičevem mnenju⁴ sodi sem tudi sbh. *u ovaj pár* »zdaj«, kar pa se zaradi fonetične strukture zdi malo verjetno.

Od slov. *porǎ že zaradi csl. in kašub. pomenov ni mogoče ločiti rus. *pornyj*, *pornój* »močan, čvrst, zdrav«, *poritъ* »debeliti se, uspevati«, *poritъsja* »uspevati, po sreči iti«, sbh. *opòraviti se* »pridobivati na moči (po bolezni)«, gluš. *porac*, dluž. *póras*, češ. *porati se* »delati«, polj.

¹ Vasmer, REW II, 406 sl.

² Miklošič, EW, 258.

³ Sychta, SGK IV, 139.

⁴ Skok, ERHSJ II, 604, navaja še druge možnosti razlage.

porać się, iter. *parać się* »zabavati se s čim«, rus. dial. *pórat'sja* »truditi se«, kakor je ugotovil že Miklošič.² Sln. adj. *póren* »prost« > »prazen, pust«⁵ je pomensko zelo blizu polj. glagoloma, zabava je namreč vedno dejavnost prostega časa.

Iz celotnega slov. gradiva je najverjetnejša rekonstrukcija primarne besede psl. **porá* v pomenu »učinkovitost, uspeh, aktivnost«, kar je substantivizirani nominativ plur. neutr. adjektiva baltoslov. *(*s*)*pará-* »močan, uspešen, aktiven« < indoevr. *(*s*)*pə-ró-*, to je adj. s sufiksom *-*ro-*,⁶ tvorjen iz baze *(*s*)*peH-* »uspevati, debeliti se, po sreči iti«. ⁷ Ta indoevr. adj. je sicer gotovo že prajezične starosti, prim. staroind. *sphirá-* »debel, rejen«, slov. **spörŕ* »uber, parcus«, ⁸ lat. *prosperus* »uspešen, hiter«, vendar ni žal nikjer drugje izpričan brez *s* mobile. Edina oblika brez tega vzglasnega elementa je znana v arm. *phartham* »obilan, bogat«. Dva substantivizirana adjektiva, moškega in ženskega spola, ki v vseh pogledih ustrežata slov. besedni družini in ki prav tako vsebujeta ta vzglasni element, ki dolgo časa ni imel fonematske vrednosti, sta znana v let. *spars, spara* »energija, zagon«.⁹

Iz primerjalnega slov. gradiva je dalje razvidno, da je leksem **porá* sorazmerno pozno prešel v območje časovnih oznak. Najverjetnejši se zdijo naslednji pomenski prehodi. Indoevr. *(*s*)*pə-ró-* »rejen, uspešen« > »močan, izdaten, aktiven« > baltoslov. *(*s*)*pará-* »življenjska moč, močan, energija, energičen, aktivnost, aktiven« > slov. **spörŕ* »močan, trajen«, **porŕŕŕ* »močan, čvrst, zdrav« in **porá* (*vermena*) »obdobje človekove aktivnosti v življenju« (mak.) > »življenjska doba« (bolg.) > »(pravi) čas« (vzh., delno zah. slov.). Odveč bi bilo tu naštetati semantične paralele za vsako fazo razvoja posebej. Tudi večina, tu neupoštevanih stranskih vej tega razvoja je razumljiva brez dodatnih pojasnil. V slov. govori za prvotni adj. belorus. *paróju* »včasih, o pravem času« < **poro-jŕ*, kar more biti samo instr. sing. fem. določne oblike adj. Tudi akcentuacija psl. **porá* kaže na prehod v a-jevsko sklanjatev iz prvotnega nom. plur. neutr., prim. **noǵá* (rus. *nogá*, sbh. *nōga*, lit. *nagà*), akz. **nōǵŕ* (rus. *nógu*, sbh. *nōgu*, lit. *nāgŕ*) iz nom. plur. neutr. **noga* k nom. sing. **nōǵŕ* (*ŕ*) (rus. *nōǵŕ*, sbh. *nōkat*), gen. **nōǵŕ*'a (rus. *nōgtja*, sbh. *nōkata*) kakor **porá*, akz. **porŕ* iz *(*s*)*porá* k sbh. *spör*, gen. *spora* »dolgo časa trajajoč, počasen«. ¹⁰ Slednji adj. predstavlja tudi enega izmed mostov v pomenih med obema, v tem članku predstavljenima in po izvoru enačenima besednima družinama.

Na prvi pogled je pomenski prehod »življenjska moč, energija, aktivnost« proti časovnim oznakam nekakšen salto mortale, zato naj ga podkrepi semantična paralela. V slov. jeziki je refleks za psl. **věkrŕ* večinoma izpričan v pomenu »neko časovno obdobje«, npr. csl. *věkrŕ* »aevum«, sbh. *vŕjek* »življenjska doba«. Relikti, ki govorijo za prvotno drugačni pomen, so navedeni spodaj. Po splošno priznanem mnenju je treba to psl. besedo izvajati iz indoevr. **uoiko-*, **uoikā* »življenjska moč«, prim. germ. **waigō* »moč« (< **uoikā*) v stvisnem. *weigan*, stagl. *wāēgan* »nadlegovati, mučiti«, v e-jevski stopnji stnord. *wīg*, stvisnem. *wīc*, *wīg* »boj«, v ničti stopnji lat. *vinco*, *-ere* »zmagati« > **ui-n-k-ō*.¹¹

Pomenska razvoja baltoslov. **va/eika-* in *(*s*)*para-* v balt. in slov. jeziki sta si v marsičem paralelna. Tako let. *spars, spara* »energija, zagon« ustreza indoevr. **uoikā* »življenjska

⁵ Bezljaj, Radovi ANU BiH XXXV, 98.

⁶ O tovrstnih adj. npr. Brugmann, Grundriss II/1, 347.

⁷ Pokorny, IEW, 983, navaja pod bazo **sp(h)ē-* bogato gradivo. Najzanimivejši primeri za zgornjo trditev so lit. *spėkā*, let. *spėks* »moč«, lit. *spėti*, let. *spēt* »utegniti, imeti čas, biti sposoben«, lit. *spėmė* »hitrost«, *spōwan* »uspevati«, staroind. *sphāyate* »debeliti se, postajati močan« in seveda slov. **spėti* »uspevati«.

⁸ Pokorny, loc. cit.

⁹ Endzelin pri Münlénbach-Endzelinu, Lettisch-deutsches Wörterbuch III, 985 sl., primerja let. *spara, spars* z lit. *spāras* »podpora«, let. *spert* »brcniti«, vendar je slov. leksem pomensko mnogo bliže in je nova primerjava fonetično prav tako brezhibna.

¹⁰ Etimologija psl. leksema **noǵá* pri Vasmerju, REW II, 224; Pokornyju, IEW, 780; Bezljaju, ESSJ II, 226.

¹¹ Pokorny, IEW, 1128 sl.; Bezljaj, JIS XXIX, 118 sl.

moč«, gluž. *porać*, dluž. *póraś*, rus. dial. *pórat'sja* »tudit se«, sln. *napóren* »utrudljiv, težaven«¹² idr. pomensko popolnoma ustreza lit. *veikti* »delati, delaven biti, moči, tudit se«, sbh. *opóraviti se*, kašub. *jic do swojej porė* »okrevati« ustreza star. sln. *k veku perpraviti* »ohiviti, wider erquicken oder ergetzen, wider erlaben« (Megiser), rus. dial. *pornoj, pornyj* »močan, čvrst« je pomensko enak sln. dial. *večan* (Ribnica),¹³ ukr. *spórnyj* »hiter« pa ustreza lit. *véikus* »hiter, živahen« itd.

Delno je v balt. takšne pomene razvil tudi primarni glagol lit. *spėti, spėju*, ki poleg ostalega pomeni tudi »imeti čas, utegniti« in izpeljanke iz njega, npr. lit. *spėtà* »prosti, pravi čas«, *nस्पėtas* »nepravi čas, pomanjkanje časa«. V slov. so primeri kakor rus. *pospėt'ь* »priti o pravem času« redki in verjetno kasneje razviti iz primarnega glagola **spėti* ali denominativa **spėšiti*.

Slovansko **s(ь)parā* »špranja, razpoka« in **poiti* »trgati«

Kljub dejstvu, da je bil slovanski leksem **s(ь)parā* etimološko nezadovoljivo rešen, saj niso bile znane niti vse pomembnejše vzporednice v slov. jezikih, kaj šele trdno indoevr. sorodstvo, mu slovanski etimologi niso posvečali zaslužene pozornosti. Prvi, ki je svojemu času primerno nameraval rešiti problem, je bil Fran Levstik, ki je menil, da je sln. *šprānja* prevzeto iz srvisnem. *spranz*,¹⁴ kar je poleg v pomenu »špranja« izpričano še v množici drugih pomenov.¹⁵ Germanski leksem je treba izvajati iz stvisnem. *spranz* »špranja, reža« in primerjati s sev. agl. *sprent* »počiti« k ide. bazi **sp(h)rend(h)-* »zganiti se idr.«.¹⁶ Ker v juž. nem. dialektih ni mogoče zaslediti leksema s podobno fonetično strukturo in pomenom, je za sln. *šprānja* to prisiljena in malo verjetna razlaga, ki ni našla svojega mesta v nobenem resnejšem etimološkem izdelku. Gre za slučajno podobnost dveh besed v dveh sosednjih jezikih, kakršnih v Evropi kar mrgoli. Danes verjetno ne bi nikomur prišlo več na misel izvajati splošnoslov. leksema **byrlogъ*/⁴*byrlogъ* iz nem. *Bärenloch*.

Drugi, ki je poskušal rešiti omenjeni problem, je bil Alexander Brückner. V svojem etimološkem slovarju izvaja polj. *szpara*, v 16. stol. *spar*, češ. *spára* »špranja« iz psl. **čьparogъ* »krepelj« in domneva vmesni pomen »na vrstico privezan ptič za vabo«. Pri tem se opira na frazeologem *na sparze siedzeć* »biti na vidiku«,¹⁷ kateremu je gotovo botroval homonim *spar, wspar* »ptič za vabo«. Polj. *s(z)par(a)* v pomenu »špranja« pa ni mogoče izpeljevati iz tega specifično ptičarskega termina.¹⁸ Avtor prvega poljskega etimološkega slovarja je torej zagrešil pogostno napako, pomešal je dva homonima. Ob upoštevanju slovenskega ustreznega leksema pa postane takšno razlaganje ne samo fantastično, ampak tudi nevdržno.

Tehtneje je na problem gledal Machek. Po njegovem mnenju je treba češ. *spára*, dial. *špár, špara* »špranja« (val.), *špára* »parkelj pri dvoprstih kopitarjih«, *ušparinkovat' zed* »zamašiti špranja v zidu z mahom«, izvajati iz *špárat'* »pihati« (k **para* »vapor«(?)).¹⁹ Najprej je opazno, da je tudi Machek pomešal oba homonima. Češ. *špára* »parkelj« je nedvomno nastalo iz psl. **čьparogъ*, in je na obravnavo osnovo lahko samo naslonjeno, pri čemer se je pomen nekoliko prilagodil, fonetična struktura pa obrusila. Machek je do-

¹² Sln. *napór* »trud« je glede na vire v Pleteršniku umetna ali vsaj sekundarna tvorba k adj. *napóren* in ne obratno.

¹³ Sln. dial. in historični zapisi pri Bezljaj, Jis XXIX, 118 sl.

¹⁴ Levstik pri Pleteršniku II, 642.

¹⁵ Lexer, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* II, 1111.

¹⁶ Pokorny, IEW, 995.

¹⁷ Brückner, SEJP, 552 sl.

¹⁸ Tudi etimologija **čьparogъ* > polj. *spar, wspar* »ptič za vabo« je sporna. Machek ESJČ, 569, izhaja iz **vьz-pariti* k **prati* »leteti«.

¹⁹ Machek, loc. cit.

mneval, da je *špranja* v zidu poimenovana zato, ker skozi jo prihaja v hišo mrzel zrak. Za to domnevo bi govorila tudi primerna agl. *window* < skand. **wind-auga* »okno« in češ. *průduch* »znojnica, pora«. Vendar je za slov. **s(ʃ)parā* jasno, da ni nikoli pomenila »okno«, ne kakšno drugo odprtino, ki bi služila kakšnemu namenu, temveč vedno in povsod le »nepravilno izoblikovana podolgovata odprtina, ki je nastala zaradi nepredvidene deformacije« ali celo predhodnico tega pojava, to je »razpoka«. Tako Machekove domneve sicer ni mogoče popolnoma zavreči, vendar bi se morala ob boljši semantični rešitvi in vsaj enakovrednih fonetičnih ujemanjih umakniti.

K vsem zgornjim leksemom za pojem »fissura, rima« je treba poleg ukr. *špár(k)a*, dluž. *spara*, gluž., kašub. *spara*, *špara* dodati še sln. *špránja* z enakim pomenom. V sln. gre za tvorbo s sufiksom *-ńa*, ki se je na večino leksemov s takšnim pomenom očitno pripel že pred metatezo likvid. Bajec²⁰ domneva, da je poleg silno plodnega sufiksa *+ńa* obstajal tudi *+ńa*. Vendar navaja samo primera *tonja* in *vonja*, za katera sam trdi, da utegneta biti deverbalni, medtem ko gre v obravnavanem primeru za denominalno tvorbo. Primer *sk(v) ožnja*, kaže sicer na sufiks *+ńa*, vendar je treba sinonim *lůknja* izvajati iz *luk-ńa*.²¹ Pri teh dveh in pri drugih, ki se podobno obnašajo, gre po vsej verjetnosti za prvotno varianto brez polglasnika, ki se pritika na *-a* ali *ja* debla.²²

Obravnavano slov. besedno družino je treba navezati na indoevr. bazo *+(s)j(p)her-(g)-* »trgati, cefrati«, kamor spada poleg gr. *σπαράσσω* »raztrgam«, arm. *phēth* »odtrgan kos«, stnord. *spjqr* »odtrgan kos blaga, cunjia«²³ še lit. *sprogà*, *spragà* »luknja (v plotu)«, *spragótas* »luknjičav«, *spragilinis* »zob (na žagi)«, *spùrga* »franža«, let. *sprāga* »špranja«. ²⁴ Fraenkel povezuje lit. besedno družino z rus. *pergà* »obnožina«, csl. *ispragnŏti* »excidere«, ²⁵ za kar bi govorila semantična paralela nem. *Sprung* »skok« in »razpoka«. Med sorodnike baltoslov., zlasti balt. besedne družine je treba prišteti še norv. dial. *sprok(k)a* »razpoka«.

Slov. **s(ʃ)parā*²⁶ je vrddhirani abstraktum k splošno znanemu slov. glagolu **poŕiti*, **porjŕ*, iter. **pārati* »parati, trgati«, zlasti »die Naht trennen«, ²⁷ za kar pričajo še sln. *razpŕek* »po šivu raztrgano mesto na obleki«, novejše »Schlitz«, sbh. *párnuti*, *párnēm* »zarezati z nožem«, mlajša postverbalna tvorba *pára* »zarez« in ne ravno prepogoste besedotvorne paralele, npr. sbh. *pála* »zajemalka, korec« k psl. **poŕiti*, **poljŕ*, inter. **pālati* »pretakati«.

²⁰ Bajec, Besedotvorje slovenskega jezika I, 42.

²¹ Glej SR XXXI, 207 ss. Težave pri taki rekonstrukciji povzročata (že sam po sebi problematični) slovenski novi cirkumleks.

²² Alenka Šivic-Dular, ustno.

²³ Pokorny, IEW, 992. Determinativ z guturalnim elementom je prisoten tudi v slov. **skvoga* »luknja« (glej opombo 21).

²⁴ Kurschat, Litauisch-deutsches Wörterbuch, 1238, 2020, 2239; Fraenkel, LEW, 885 sl.

²⁵ Fraenkel, LEW, 643, tu zavrača tudi zanimivo, vendar žal nesprejemljivo Endzelinovo razlago, po kateri naj bi bila balt. beseda kompositum iz indoevr. **pro-* + **gʷā-* »Durchgang«.

²⁶ Ni mogoče ugotoviti, ali gre za deverbalno tvorbo s prefiksom **s(ʃ)*- ali za relik z *s-* mobile in brez znanih paralel z istim stanjem korenskega vokalizma. Zaradi sporadičnega prehoda **sp-* v **šp-* se zdi druga varianta bolj verjetna.

²⁷ Slov. gradivo pri Vasmer II, 441, ki primerja slov. **poŕiti* z gr. *πεῖρω* »predrem«, got. *faran* »fahren«. Takšna etimologija postane zaradi vzporejanja glagola **poŕiti* in abstrakta **s(ʃ)parā* z gr. *σπαράσσω* in drugimi primerki, malo verjetna.

Darinka Štolfa-Stojaković

Organizacijska enota Ljubljana Zavoda SR Slovenije za šolstvo

PREIZKUS ZNANJA IZ SLOVENSKEGA JEZIKA (1)

Na območju organizacijske enote Ljubljana Zavoda SR Slovenije za šolstvo so učenci v šolskem letu 1984/85 zaradi omejitve vpisa v srednje izobraževanje opravljali preizkus znanja iz slovenskega jezika v družboslovni usmeritvi, in sicer v vzgojno-izobraževalnem programu družboslovno-jezikovna dejavnost ter v PTT prometni usmeritvi v vzgojno-izobraževalnem programu PTT promet, torej na srednji družboslovni šoli ter na PTT srednješolskem centru.

Na omenjenih šolah se učenci izobražujejo za dela in opravila na področju knjižničarstva, dokumentalistike, arhivistike, tajništva, novinarstva, prevajalstva in za poklic poštnega manipulanta in PTT prometnika.

Razumljivo in potrebno je, da učenci v družboslovno-jezikovnem programu že na začetni stopnji poznajo jezik natančneje, da čutijo odgovornejši odnos do maternega jezika, do njegovih sredstev in sestavin ter njih rabe v besedilu. Predvsem na teh temeljih bodo gradili v času izobraževanja in kasneje pri delu kvaliteto v jezikovni komunikaciji. Pri poklicu poštnega manipulanta in PTT prometnika pa je jezikovna kultura s sposobnostjo formuliranja in točnega izražanja osnovni delovni pogoj.

Seveda znanje maternega jezika ni in ne more biti prvi pogoj zgolj za napredovanje učencev v teh dveh programih, tako kot široke jezikovne kulture ne bi smela nuditi šola le tistim, ki bodo delovali pretežno na jezikovnem področju.

Pričujoči prispevek obravnava rezultate, ki so jih dosegli učenci pri preizkusu znanja v obeh omenjenih usmeritvah.

Na srednji družboslovni šoli so učenci pisali spis z naslovom *Moja domovina v vojni in miru* in 45 minut reševali 9 nalog, od katerih so 3 zajemale snov skladnje, 2 oblikoslovje, 2 stilistiko, 1 pravopis in 1 književnost.

Pri posameznih nalogah so lahko dobili naslednje število točk:

1. naloga – 4	4. naloga – 5	7. naloga – 5
2. naloga – 3	5. naloga – 5	8. naloga – 10
3. naloga – 3	6. naloga – 6	9. naloga – 10

Najvišje število točk, ki jih je posamezni učenec lahko dosegel, je bilo 50. Točke in ocene so bile v naslednjem razmerju: od 0–25 točk nezadostno (1), od 26–30 točk zadostno (2), od 31–36 točk dobro (3), od 37–43 točk prav dobro (4) in od 44–50 točk odlično (5).

V analizi je bilo upoštevanih 239 izdelkov učencev, in sicer zgolj naloge objektivnega tipa.

Zadovoljive rezultate je doseglo razmeroma veliko število učencev. Povprečno število doseženih točk je 36,2.

Glede na ocene je povprečno število doseženih točk naslednje:

ocena	število točk	povprečno število doseženih točk
– nezadostno	0–25	22,0
– zadostno	26–30	29,6

ocena	število točk	povprečno število doseženih točk
– dobro	31–36	34,5
– prav dobro	37–43	41,9
– odlično	44–50	44,8

Nezadostno ocenjenih je bilo pri preizkusu znanja 10 učencev (4,1), zadostno 25 učencev (10,4), dobro 75 učencev (31,3), prav dobro 111 učencev (46,4) in odlično 18 učencev (7,5). Od teh je nad 45 točk doseglo 11 učencev (4,6).

Porazdelitev učencev glede na doseženo skupno število točk je razvidna iz preglednice 1, iz preglednice 2 pa porazdelitev učencev glede na doseženo skupno število točk pri posamezni nalogi. Rezultati so razvrščeni v 3 skupinah, in ker so učenci dosegli razmeroma zadovoljive rezultate, skupina najboljših rezultatov zajema manjše število točk, skupina slabših rezultatov pa večje.

V preglednici 3 je prikazana skupina najboljših rezultatov (v odstotkih), doseženih pri posameznih nalogah. Tako je odstotek učencev, ki so dosegli največje število točk, najvišji pri 1. nalogi (93,3), sledijo 2. in 6. naloga (66,1–66,1), 3. naloga (55,6), 5. naloga (41,8), 7. naloga (29,7) in 8. naloga (25,5).

Najvišje rezultate je najmanj učencev doseglo pri 4. in 9. nalogi (5,4 in 4,1).

Glede na učno snov, ki so jo te naloge vsebovale, je torej najbolj zadovoljivo znanje učencev pri skladnji (analiza stavka), dosti manjše je znanje pri pretvorbah (enostavčna poved v zloženo, podredje v priredje), pri stilistiki (sprememba besednega reda v skupinah nalslonk).

Manj zadovoljivo znanje, če ne celo nezadovoljivo, so učenci pokazali pri stilistiki (izbira sopomenk), pri pravopisu, oblikoslovju (raba oblik – sklonov) in pri književnosti (opredelitve avtorjev in literarnozgodovinskih obdobj).

Več nam pove analiza posameznih nalog:

V 1. nalogi so učenci morali podčrtati in imenovati stavčne člene – po načelu pravilne izbire so se učenci odločali za odgovor – poved so analizirali.

Vsak pravilen odgovor je bil vreden 1 točko in iz rezultatov je razvidno, da jim ne dela posebnih težav določanje stavčnih členov.

Med sicer redkimi napakami je najpogostejša: stavčni členi so podčrtani, niso pa imenovani, zanemarljivo je število zamenjanih stavčnih členov.

V 2. nalogi je bilo treba spremeniti enostavčne povedi v zložene oziroma podčrtane člene nadomestiti z odvisnikom in le-tega poimenovati.

Učenci so morali pokazati uporabo pridobljenega znanja o osnovnih zakonitostih skladnje in vsak pravilen odgovor (2 operaciji) je bil vreden 1 točko.

Uporaba pridobljenega znanja je že dosti zahtevnejša dejavnost, kar potrjujejo rezultati 3. naloge, ki je tudi zahtevala pretvorbo: podredja je bilo treba spremeniti v priredja. Izbrati je bilo treba ustrezen veznik, ohraniti vsebinsko enakovrednost v povedih, stilistično pa jih prevrednotiti.

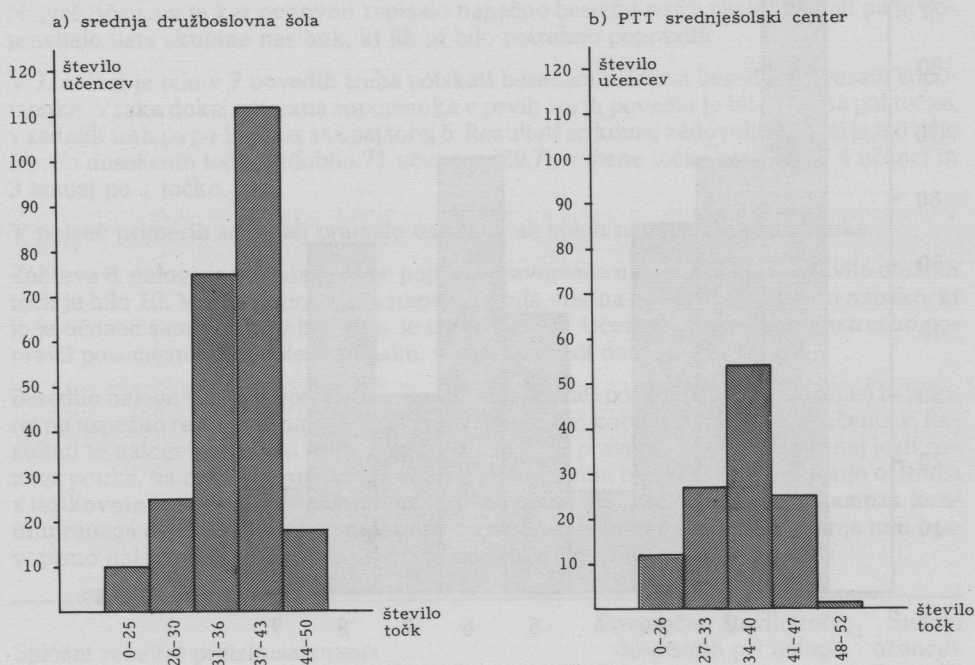
Najpogostejše so bile napake:

– zložena poved brez ločila,

- pravilno izpeljana pretvorba, oblikovani odvisniki pa ne poimenovani,
- odvisniki napačno poimenovani; pretvorba ni upoštevala vsebinske enakovrednosti povedi (od odvisnikov je sicer pravilno največkrat poimenovan vzročni).

Vsak pravilen odgovor je učencu dal 1 točko in – sodeč po rezultatih – je bila naloga dovolj težka.

Preglednica 1: Porazdelitev učencev glede na dosežene ocene in skupno število točk

Preglednica 2: Porazdelitev doseženih točk po posameznih nalogah

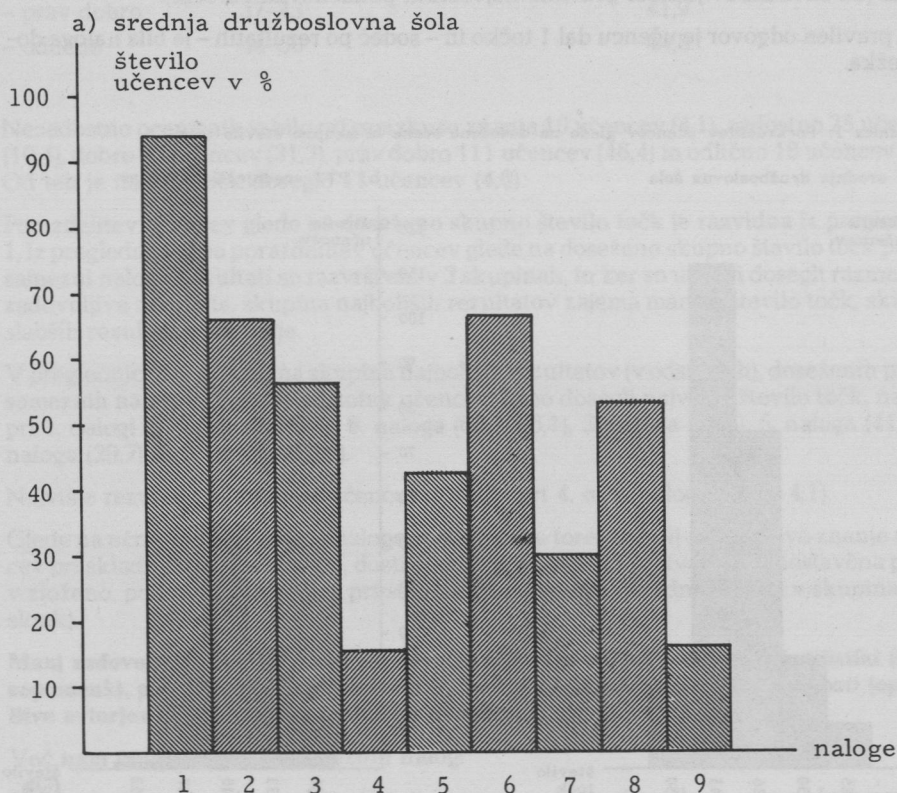
a) srednja družboslovna šola

1. naloga		2. naloga		3. naloga		4. naloga		5. naloga		6. naloga		7. naloga		8. naloga		9. naloga	
točke	učenci	točke	učenci	točke	učenci	točke	učenci	točke	učenci	točke	učenci	točke	učenci	točke	učenci	točke	učenci
0-2	7	0-1	26	0-1	40	0-2	106	0-2	6	0-2	14	0-2	25	0-4	20	0-4	43
2,5-3	9	1,5-2	55	1,5-2	66	2,5-4	120	2,5-4	133	2,5-4	71	2,5-4	143	4,5-9	158	4,5-9	186
3,5-4	223	2,5-3	158	2,5-3	133	4,5-5	13	4,5-5	100	4,5-5	158	4,5-5	71	9,5-10	61	9,5-10	10

Od napak so najpogostejše: napačno izbran veznik, oblikovan le del podredja (in to največkrat odvisnik), veliko nedokončanih pretvorb.

Rezultati treh nalog iz skladnje nas lahko ponovno prepričajo, da v šoli daleč prevladuje analitični postopek pri obravnavi skladnje – učenci znajo razčleniti že oblikovane povedi, bistveno manjša pa je zmožnost oblikovanja zapletenejših stavčnih zvez ali pretvorb.

Preglednica 3: Porazdelitev učencev (v %) glede na najvišje doseženo število točk po posameznih nalogah

Pojasnilo: Učenci so dosegli najvišje rezultate pri 1. nalogi pri 3,5-4 točke, pri 2. in 3. nalogi pri 2,5-3 točke, 4., 5., 6. in 7. nalogi pri 4,5-5 točk ter pri 8. in 9. nalogi pri 9,5-10 točk.

Snov iz oblikovanja je zajemala 4. naloga, pri kateri je bilo treba oblikovati ustrezne sklonske oblike samostalnikom, pridevnikom in zaimkom. Vsak pravilen odgovor je bil vreden 1 točko. Rezultati so razkrili dosti primanjkljaja v znanju z oblikoslovne ravnine.

Tako je na primer najvišje število možnih točk (od 4,5-5) doseglo 13 (15,4) učencev, 1 točko (1 pravilno obliko) pa je doseglo 23 učencev (9,6). Ustrezno obliko zaimka (z ničimer) je oblikovalo 12 učencev (5,0).

Tudi 5. naloga je zajemala snov oblikoslovja: poimenovanje besednih vrst v povedi. Vsak pravilen odgovor je bil vreden pol točke, skupaj 5. Čeprav naloga ni zahtevala natančnejšega določanja, je najvišje število točk (od 4,5-5) doseglo le 100 (41,8) učencev. V primerjavi s 4. nalogo je odstotek doseženih točk višji, visok pa je tudi odstotek učencev, ki so dosegli le od 2,5-3 točke (15,0) in od 3,5-4 točke (40,5).

Če primerjamo 1. in 5. nalogo, lahko sklepamo, koliko večja pozornost je v šoli namenjena stavčni analizi, kajti poimenovanja pomena besed – dejavnosti, ki je v bistvu podlaga za upovedovanje, učenci namreč ne obvladajo v dovolj veliki meri. Sicer je bilo največ napak pri določitvi zaimka in prislova, tem sledijo zamenjava besedne vrste s stavčnim členom in nepoimenovanje števnik.

Nalogi 6 in 7 sta zajemali snov stilistike. Tako je 6. naloga zahtevala popraviti besedni red podčrtanih skupin naslonk, kjer je potrebno. Vsaka pravilna rešitev ob prvih štirih povedih je bila vredna pol točke, v zadnjih treh po 1 točko.

Največ učencev je kar ponovno zapisalo napačno besedni red v naslonkah ali pa je popravljalo tiste skupine naslonk, ki jih ni bilo potrebno popraviti.

V 7. nalogi je bilo v 7 povedih treba poiskati besedam oziroma besednim zvezam sopomenke. Vsaka dokaj ustrezna sopomenka v prvih štirih povedih je bila vredna pol točke, v zadnjih treh pa po 1 točko, skupaj torej 5. Rezultati so komaj zadovoljivi, saj si je najvišje število doseženih točk pridobilo 71 učencev (29,7), nobene točke niso dobili 4 učenci in 3 komaj po 1 točko.

V največ primerih so iskali premalo ustrezne ali sploh neustrezne sopomenke.

Zahteva 8. naloge je bila, da učenec popravi pravopisne napake. Najvišje število možnih točk je bilo 10. Vsaka popravljena napaka je bila vredna pol točke, za vsako napako, ki jo je učenec sam vnesel v besedilo, je izgubil točko. Učenec je torej lahko ustrezno popravil posamezne pravopisne napake, vendar pa tudi dodal nove.

Besedilo naloge je bilo najprej treba urediti – oblikovati povedi (stavčni pravopis) in je torej na uspešno reševanje naloge vplivala bralna in stavkotvorna sposobnost učencev. Rezultati te naloge potrjujejo trditev jezikoslovcev, da pravopis ni področje zunaj jezikovnega pouka, da obstaja tesna korelacija s pisno oziroma pravopisno spretnostjo oziroma z jezikovnim znanjem sploh in da pravopisna pismenost ni zadeva talenta, ampak kontinuiranega dela. Da so učenci s slabšim splošnim rezultatom preizkusa znanja tudi pravopisno nalogo reševali slabše, je razvidno iz naslednje primerjave:

Splošni rezultat preizkusa znanja	Povprečno število točk, doseženih pri nalogi	Število učencev
nezadostno	4,8	10
zadostno	4,7	25
dobro	4,5	75
prav dobro	8,6	111
odlično	9,4	18

Povedali smo že, da so učenci naredili največ napak pri stavčnem pravopisu, pri besednem pa pri zapisu besed – dogodki in risba.

Zapis lastnega imena ni bil vprašljiv. Tako tudi rezultati te naloge potrjujejo ugotovitve anketne raziskave mariborske pedagoške akademije o problematiki pouka slovenščine, ki je odkrila, »da pravopisna usposobljenost učencev po nekaj letih pouka večinoma ne narašča, ampak z nastopom vse večjih snovnih zahtev in problemov občutno upada.«¹

Zadnja – 9. naloga – je zajemala snov iz književnosti, k naslovu literarnega dela je bilo treba zapisati ime in priimek književnika, ki je delo napisal, in slovstveno obdobje, v ka-

¹ S. Kotnik, Problematika pravopisnega pouka in aktivnost učencev, Jezik in slovstvo 1981/82, št. 5.

terem je delo nastalo. Vsak pravilen odgovor je bil vreden pol točke, rezultati pa so bili razmeroma skromni. Najvišje število možnih točk je doseglo 38 učencev ali 15,8. Vseh 10 točk sta dosegla le 2 učenca (0,8).

Največ napak so naredili pri opredelitvi književnega obdobja. Dvajset učencev (0,8) sploh ni poskušalo opredeljevati obdobja, zanesljivo pa poznajo le romantiko in moderno. Pri navajanju avtorjevega imena jih je največ izpustilo ali napačno napisalo ime pri Potolčnem kramohu.

Učenci, ki so opravljali preizkus znanja na srednji družboslovni šoli v Ljubljani, so vsi prišli iz osnovnih šol ožjega in širšega območja Ljubljane. Na območju organizacijske enote Ljubljana se učenci lahko še na dveh šolah izobražujejo v programu družboslovno-jezikovne dejavnosti (Stična, Kočevje).

V 8. razredu osnovne šole so iz slovenskega jezika imeli ocene:

nezadostno:	–	prav dobro:	92 učencev (38,4)
zadostno:	–	odlično:	136 učencev (56,9)
dobro:	11 učencev (4,6)		

Povprečna ocena iz slovenskega jezika je bila v osnovni šoli 4,5. Pri preizkusu znanja je 239 učencev doseglo povprečno oceno 3,4.

Na preglednici 4 so razvidne ocene iz slovenskega jezika v osnovni šoli in pri preizkusu znanja.

Po Blejčevih Statističnih metodah za psihologe (Ljubljana 1959), ko je normalna porazdelitev glede na ocene nezadostno 7,0 – zadostno 24,0 – dobro 38,0 – prav dobro 24,0 in odlično 7,0, so rezultati, ki so jih učenci dosegli pri preizkusu znanja, zadovoljivi, distribucija ocen pravilna in ustrezna, čeprav dosti odstopa od ocen iz slovenskega jezika v osnovni šoli. Glede na te ocene se je krivulja doseženih rezultatov opazno pomaknila v levo. Na razlike v kriterijih ocenjevanja in na to, da se je v usmeritvah V. stopnje (kamor sodi tudi družboslovno-jezikovna usmeritev) učni uspeh v 1. letniku najbolj poslabšal, opozarjajo tudi rezultati evalvacije srednjega izobraževanja.²

(Se bo nadaljevalo)

² J. Sagadin, Po drugem reformnem šolskem letu v srednjem izobraževanju, Vzgoja in izobraževanje, 1984, št. 1–2.

OB JUBILEJU DVEH POMEMBNIH LINGVISTOV

Naključje je nanoslo, da dva za vse jugoslovansko jezikoslovje pomembna srbska znanstvenika, polna delovnega elana in ustvarjalne moči malone ob istem času obhajata svoj življenjski in delovni ter znanstveni jubilej. To sta tudi slovenski javnosti dobro znana profesorja srbskohrvaškega jezika na univerzi v Novem Sadu oz. v Beogradu MILKA in PAVLE IVIĆ, oba redna člana Srbske akademije znanosti in umetnosti ter hkrati člana več tujih akademij, oba pa tudi dopisna člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Za Slovence se je v času J. Kopitarja, F. Miklošiča in mnogih drugih gorečnikov za lepoto in pravilnost slovenskega knjižnega jezika govorilo, da so »narod jezikoslovcev«. Srbski narod si takega častnega epiteta sicer ni pridobil, mora pa se priznati, da je že prva na modernih znanstvenih načelih fundirana generacija srbskih lingvistov z Vukom Karadžićem in Đurom Daničićem na čelu z rezultati svojega znanstvenega dela prijetno presenetila vso Evropo, zlasti pa nemške in ruske lingviste tistega časa. Učena Evropa prve polovice 19. st. ni vedela, kaj naj bolj občuduje, ali genialnega »reformatorja« srbskega knjižnega jezika Vuka Karadžića ali njegov blagoglasni knjižni jezik, ljudsko dediščino iz Tršiča ob Drini, jezik kmečkih množic, ki je pod tujo politično oblastjo stoletja anonimno zorel v ljudski epiki in v njej razvil čudovito lingvistično in artistično dognanost.

Karadžičevo in Daničićevo delo so nato nadaljevale naslednje generacije: Stojan Novaković, Ljubomir Stojanović, Jovan Bošković, Aleksander Belić, Mihailo Stevanović in continuo vse do naših slavljenцев.

Znanstvena aktivnost na področju slovanskih, zlasti južnoslovanskih jezikov v začetku 19. stol. je bila samo nadaljevanje interesa za jezik preprostega ljudstva v naših deželah, ki so ga posamezniki kazali že davno poprej, v reformacijski in poreformacijski dobi, Adam Bohorič, Hieronim Megiser, Matija Kastelec, Žiga Herberstein, Marko Pohlin, V. Pribojević, M. Orbin, B. Kašić, J. Mikalja, J. Habelić, A. Jambrešić, I. Belostenec, M. Katančić in mnogi drugi.

V 19. stoletju, času naše postopne kulturne emancipacije, sta Kopitar in Miklošič na Dunaju ustanovila center za študij slovanskih jezikov, od katerega so se nato v 2. polovici istega stoletja druga za drugo ločile tri izrazito nacionalno usmerjene katedre, ki so samostojno razvijale jezikovno problematiko svoje dežele. To so bile: katedra za srbski jezik na Veliki šoli v Beogradu, katedra za slovenski jezik na univerzi v Gradcu in katedra za hrvaški ali srbski jezik na Vseučilišču v Zagrebu. Na Veliki šoli, ki si je prav z znanstvenimi uspehi v srbski lingvistiki prva priborila priznanje enakopravnosti z evropskimi slavističnimi katedrami, je o jeziku nekaj časa predaval mojster srbskega ljudskega jezika Đuro Daničić, na poznejši Filozofski fakulteti Univerze v Beogradu, naslednici Velike šole, pa je mlade srbske lingviste vzgajal v znanstvenem svetu priznani strokovnjak A. Belić, ki je v svoji pedagoško-znanstveni karieri imel posebno srečo: izrednega predavatelja so v desetletju po prvi svetovni vojni poslušali nadarjeni in zelo prizadevni slušatelji, na primer Mihailo Stevanović, Radosav Bošković in Jovan Vuković, v letih po drugi svetovni vojni pa še ena skupina eminentnih slušateljev. Leta 1949 so namreč pri profesorju Beliću diplomirali Irena Grickat, Milka Ivić, Pavle Ivić in Ivan Popović, bilo pa je še isto leto ter kakšno leto poprej ali pozneje več diplomantov, ki so se s poznejšimi znanstvenimi dosežki v lingvistiki dostojno oddolžili domovini in bili v čast svojemu učitelju.

Odlična kadrovska zasedba na jugoslovanskih slavističnih katedrah na splošno (npr. T. Maretić in S. Ivšić v Zagrebu, S. Belić in S. Kuljbakin v Beogradu, R. Nahtigal in F. Ramovš v Ljubljani) ter zgodnje zelo uspešno uveljavljanje mlade generacije (prej imenovani diplomanti v letu 1949 in drugi, na primer M. Hraste, A. Breznik, J. Hamm, Lj. Jonke, M. Rupel, F. Tomšič, F. Bezljaj, D. Brozović, Z. Vince in drugi) so jugoslovanski lingvistiki ustvarili veliko ime v svetu in zato so mnoge evropske in izvenevropske katedre vabile in še vabijo naše jezikoslovce za daljši ali krajši čas kot goste-predavatelje na svoje univerze. Vabila tujih fakultet niso izraz akademske kurtoazije, marveč pomenijo poklon naši znanosti ter poglobitev in razširitev medsebojnih študijskih in znanstvenih nalog. Oba Ivića, Ireno Grickat in mnoge druge vabijo tuje katedre, ker kot predavatelji prinašajo v dežele gostiteljice najnovejše znanstvene informacije o srbskohrvaški oz. jugoslovanski lingvistiki, o njenih nalogah, problemih in uspehih, podanih z najmodernejšo raziskovalno metodo.

Pavle Ivić je s predavanji nastopal v jugoslovanskih znanstvenih centrih, na mnogih evropskih in ameriških univerzah, tudi v Tokiu, objavljaj obsežne študije in krajše članke doma in v tujini, od dialektološke problematike, ki je njegovo poglavitno znanstveno zanimanje (O govoru galipoljskih Srba, doktorska disertacija, SAN 1957; Dialektologija srpskohrvatskog jezika, Novi Sad 1956 in nato razširjena izdaja v nemščini), prek zgodovine knjižnega jezika (Srpski narod i njegov jezik, SKZ Beograd 1971, Razvoj terminologije u jeziku srednjevekovnih Srba, nastopno predavanje v SANU, Glas CCCXXV) ter fonetike, morfologije v sinhronem in diahronem razvoju, sintakse in leksikologije do arheografije dokumentov in književnih spomenikov (Dečanske hrisovulje, Institut za lingvistiku, Novi Sad 1976, skupaj z Milico Grković). Teško je navesti področje srbske lingvistike, kjer prof. Ivić ni udeležen s pomembnimi rezultati. Njegovih bibliografskih enot je nad dvesto, v domačih in tujih znanstvenih glasilih ali kot samostojne publikacije, predvsem v Južnoslovanskem filologu, v srbskohrvaškem, ruskem, poljskem, češkem, angleškem, francoskem in nemškem jeziku. Ob Ramovševi šestdesetletnici je s člankom počastil tudi Slavistično revijo.

Enako prodorno znanstveno pot je po domovini in po svetu ubrala tudi prof. Milka Ivić, ki izhaja iz beograjske literarne rodbine Jovana Ilića in je prava vnukinja pesnika Vojislava Ilića. Njeno poglavitno znanstveno področje je splošna lingvistika in sodobni srbskohrvaški jezik, zlasti njegova sintaksa. Od njenega bogatega opusa z nad dvesto bibliografskimi enotami naj navedem samo nekatere študije. V znanstvenem svetu je zbudila pozornost že disertacija Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj, Posebna izdanja SANU CCXXVII, nadalje omenjam Iz problematike padežnih vremenskih konstrukcija, Južnoslovanski filolog XXI 1956; O razvitii nekotoryh kongruentnyh javljenij na serbskohorvatskoj jazykovoju territorii, Moskva 1971; Pravci u lingvistici, DZS 1963 Ljubljana ter Lingvistički ogledi, Prosveta Beograd 1983. Kljub obilici naslovov, ki jih moram molče preiti, ker je naši reviji dan skromen obseg, ne morem, da ne bi omenil nastopnega predavanja na SANU z naslovom O razlikovanju načelnog od konkretnog saopštavanja u srpskohrvatskom jeziku (1984). V svoje raziskave prihaša moderne znanstvene metode in na jezikovnem materialu uveljavlja strukturalistična načela. Knjiga Pravci u lingvistici je prevedena v angleški, poljski, nemški, finski, litavski, estonski, albanski in japonski jezik. Kot gostja je predavala na mnogih evropskih in ameriških fakultetah. Tudi v Ljubljani smo jo imeli čast poslušati.

Pri vseh naštetih in nenaštetih znanstvenih nalogah in pedagoških zadolžitvah na fakulteti v Novem Sadu ter pri zahtevnih obveznostih na SANU (Odeljenje jezika i književnosti) oba profesorja Ivića najdeta čas še za opravljanje odgovornih funkcij v uredništvih znanstvenega tiska, pri publikacijah Matice srbske, pri Zborniku za filologijo in lingvistiko, Milka je urednik Južnoslovanskega filologa, Pavle pa glavni urednik publikacije

Priloži proučavanju jezika, Novi Sad, s prispevki sodeluje pri International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, Haag, nadalje je član uredništva pri Slavjanska lingvistična terminologija, Sofija, pri Voprosniku obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa, Moskva, sodeluje pri Slovarju slavjanskoj lingvističeskoj terminologiji, Praga, ureja Sabrana dela Vuka Karadžića itd., itd., pri SANU je nosilec projekta Istorija srpskohrvatskog jezika, od 1970 pa je predsednik in soorganizator (in seveda predavatelj) Mednarodnega slavističnega centra na Filološki fakulteti v Beogradu.

Mednarodni slavistični center združuje na vsakoletnem znanstvenem srečanju v Beogradu najvidnejše slaviste vsega sveta, in sicer ne glede na narodnost ali kakšno drugo pripadnost, edina legitimacija je znanstvena kvaliteta udeleženca. Letošnjega posvetovanja (1984), štirinajstega po vrsti, se je na petdnevnem simpoziju udeležilo nad sto deset znanstvenikov od Los Angelesa prek Amerike in Evrope do Nove Zelandije, po narodnosti Srbi, Hrvatje in Makedonci (in en Slovenec). Zastopane so bile tudi jugoslovanske narodne manjšine in pripadniki vseh slovanskih narodov, nadalje slavisti iz Avstrije, Madžarske, Romunije, Nemške demokratične republike in Zvezne republike Nemčije, Grčije, Švice, Danske, Norveške, Nizozemske, Kanade, Združenih držav Amerike in Nove Zelandije.

Ti sestanki, vsako leto v rahlo drugačni narodnostni sestavi, so danes mogočna manifestacija jezika, ki ga je v času Vuka Karadžića in še pol stoletja pozneje domača in tuja reakcija imenovala »govedarski jezik«. Ta jezik so takrat govorili »careva raja«, preprosti poljedelci, svobodoljubni hajduki in nepokorjeni uporniki med Drino in Timokom ter ljudski umetniki guslarji, od tujcev pa turški upravni in vojaški dostojanstveniki, če so dalje časa živeli v deželi. Sramoval pa se je »govedarščine« duhovni oče srbskega ljudstva patriarh Stevan Stratimirović, Kopitarjev prijatelj in informator o srbstvu. Stratimirovića ni motila ljudstvu slabo razumljiva slavjanščina, umetni jezik »boljše družbe«, pravoslavne cerkve in tanke plasti meščanstva, graničarskih oficirjev in gospodarsko uspešnih trgovcev in obrtnikov, med katerimi se je utrdila tudi nemščina. Stratimirović in njegovi so se z vso avtoriteto in duhovno ter politično močjo upirali demokratičnim jezikovnim težnjam Vuka Karadžića. Končno pa je vendarle zmagal ljudski jezik, ki je danes integralni del svetovne kulture, jezik sporočanja doma in po svetu. Lepo je slišati, da temu jeziku izkazujejo spoštovanje domačini in tujci, ki ga govorijo enako mojstrsko, dovršeno, z vsemi intonacijami in kvantitetami kot domačini. Mi pa, ki smo bili 1941 od italijanskih fašistov in nemških nacistov obsojeni, da za vedno utihne naša beseda, imamo do jezika bratske Šumadije še posebne obveznosti: takrat je bil jezik šumadinskih kmetov edini jezik na svetu, ki si je upal, v lastni nesreči, moralno in materialno podpreti slovenske pregonce z domače grude.

Temu jeziku sta naša jubilanta posvetila svoje znanstveno delo. Dosegla sta lepe uspehe. Naša revija jima ob jubileju čestita z željo, da bi še dolgo delala v korist srbskohrvaške in s tem posredno tudi slovenske lingvistike.

Janko Jurančič
Ljubljana

BRUNO HARTMAN – ŠESTDESETLETNIK

Zadnjo soboto v septembru je dopolnil šestdeset let *dr. Bruno Hartman*. Spada v tisto slovensko srednješolsko generacijo, ki ji je druga svetovna vojna onemogočila normalno razvojno pot mladeniškega oblikovanja in zorenja. Celjan po rojstvu (29. 9. 1924) je tu kot srednješolec v svojem sedemnajstem letu doživel zlom kraljevine Jugoslavije. Nemška zasedba mu je prekinila nadaljnje redno šolanje. Šele po končani vojni se je spet vrnil v šolske klopi in se vpisal na slavistiko ljubljanske univerze. V letu 1951 je diplomiral za profesorja slovenščine. Potreba po pedagoškem kadru je sedemidvajsetletnega vodila na prvo delovno mesto v Prekmurje. V Murski Soboti je bil profesor najprej na učiteljski, potem na gimnaziji. Tam se je štiri leta spoznaval z bridkosti in radostmi prekmurskih ljudi ter s tegobami učitelja in vzgojitelja mladega rodu v oblikujočem upravno-političnem, gospodarskem, kulturnem in šolskem središču, dotlej ne samo geografsko, ampak v vseh pogledih odrinjenem na rob družbenega dogajanja. Leta 1955 je odšel na učiteljske v Maribor in tam ostal dve šolski leti. Interes mladega moža je pritegnilo bujno kulturno življenje in delovanje štajerske metropole, zlasti na glasbenem in gledališkem področju.

Zdaj se je v njem izoblikovala odločitev za delo v gledališču. Začel je kot lektor v Drami Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani v sezoni 1957/58. Nato se je vrnil v Maribor in bil v letih 1958 do 1962 dramaturg v Drami tukajšnjega Slovenskega narodnega gledališča, kar šele mu je bil res pravi vstop v gledališko življenje. Teoretično in praktično se je spoznaval z domačim in tujim dramskim literarnim in gledališkim ustvarjanjem, se poglobljal vanj ter že dajal vsebino in duha svojemu gledališkemu ansamblu. Vrh tega obdobja Hartmanovega življenja in dela je pomenil njegov prihod v rodno Celje, kjer je bil v letih 1962 do 1965 dramaturg, umetniški vodja in ravnatelj Slovenskega ljudskega gledališča. V osmih letih svojega gledališkega delovanja je napisal vrsto gledaliških in literarnih kritik ter pripravil za uprizoritve več prevodov iz tujih literatur, med njimi dela J. Andrzejewskega, J. Anouilha, W. Bauerja, A. Cronina, M. Držića, E. M. Remarqu, G. Stefanovskega, R. Vitrac in C. Zuckmayerja; za potrebe dramaturške prakse pa je pripravil prevod dela G. Freytaga *Tehnika drame* (1970). Na to se navezujejo takratni in poznejši članki in razprave o gledališkem razvoju v Mariboru, portreti slovenskih gledaliških igralcev ter obravnavanje literarne in zlasti dramske dejavnosti A. Šusterja-Drabosnjaka, B. Krefta in A. Novačana. V povezavi s prvim avtorjem je Hartmanovo dramaturško prirejanje njegovih ljudskih iger (obj. *Igra o izgubljenem sinu*, 1970); iz študija slednjih dveh avtorjev pa je raslo in se poglobljal zanimanje za tematiko celjskih grofov v slovenski književnosti in gledališču, ki je doživela svojo znanstveno obdelavo v Hartmanovi doktorski disertaciji leta 1976 in leto dni pozneje objavo v knjigi *Celjski grofje v slovenski dramatik* (1977).

Diplomirani slavist je postal srednješolski profesor, le-ta se je umaknil gledališkemu dramaturgu, gledališki kritik in organizator se je oblikoval v raziskovalca slovenske dramske literature – iz pedagoško-didaktičnega in gledališkega se je Hartmanovo zanimanje vse bolj preusmerjalo na znanstveno delovno področje in v zakladnico njegovih raziskovalnih virov. Zato se zdi naravno, da je tako profilirani štiridesetletni kulturni delavec leta 1965 prevzel vodstvo takratne Visokošolske in študijske knjižnice v Mariboru. Zdaj se je posvečal predvsem organizacijski utrditvi druge po obsegu in pomenu knjižnične ustanove v Sloveniji ter strokovni problematiki nje in vsega slovenskega knjižničarstva, ob tem pa raziskovalno in kulturno deloval na področjih slovenske književnosti, gledališča in knjižničarstva. Ob nadaljnjem razvijanju zaupane mu knjižnice v sodobno osrednjo univerzitetno knjižnico mlade mariborske univerze je praktično razreševal in publicistično obravnaval vrsto aktualnih strokovnih in organizacijskih vprašanj. Ob tem

je nastal *Projekt visokošolskega knjižničnega sistema v Mariboru* (1974) in *Izhodišča za idejni projekt nove knjižnične stavbe Visokošolske in študijske knjižnice v Mariboru* (1974), jubilejni zbornik *Univerzitetna knjižnica Maribor 1903–1978* (1978, uredil) z obsežno in izčrpno študijo *Petinsedemdeset let Univerzitetne knjižnice v Mariboru* in kulturnozgodovinski vodnik *Univerzitetna knjižnica v Mariboru* (1978). V širši slovenski knjižničarski prostor in v njegovo organizacijo, strokovno in kulturnopolitično problematiko pa se je vključeval prek sodelovanja v slovenski in jugoslovanski knjižničarski strokovni organizaciji, organiziranja in dela v skupnosti slovenskih knjižnic, referatov na strokovnih posvetovanjih in objavljanja številnih člankov.

Ob vsem tem pa je Hartman še naprej ostajal zvest svojemu slavističnemu študijskemu poreklu. Tako je pisal literarne kritike, članke o delu in življenju pesnikov O. Župančiča in J. Glazerja in opremil s spremnim esejem novo izdajo romana V. Levstika *Gadje gnezdo* (1970). Pri nadaljnem seznanjanju s tujimi literaturami je prevedel deli T. Wolfeja *Ni poti nazaj* (1969) in E. Hemingwaya *Sonce vzhaja in zahaja* (1978). Deloval je tudi kot urednik: v svojem celjskem obdobju je bil sourednik *Celjskega zbornika*, kot urednik mariborskega in splošnega kulturnega časopisa *Dialogi* je utrjeval njegovo mesto v slovenskem kulturnem prostoru, dal je svoj uredniški pečat strokovni reviji slovenskih knjižničarjev *Knjižnica*. Svojo gledališko dejavnost nadaljuje kot eden organizatorjev in sodelavcev mariborskih Borštnikovih srečanj. Kot raziskovalec slovenskega literarnega, gledališkega, knjižničarskega in splošnega kulturnega razvoja je med sodelavci *Enciklopedije Slovenije* in med rednimi udeleženci mednarodnega kulturnozgodovinskega simpozija treh obmejnih dežel Slovenije, Avstrije in Madžarske. Vseskozi pa je dejaven tudi v mariborskem kulturno-prosvetnem življenju in pri delovanju mestnih oziroma republiških samoupravnih interesnih skupnosti na področju kulture oziroma izobraževanja in raziskovalnega dela. Za svoje obsežno in zavzeto strokovno in kulturno delovanje je bil nagrajen s številnimi družbenimi priznanji, med njimi s knjižničarsko Čopovo diplomom, z gledališko Borštnikovo listino, s plaketo Univerze v Mariboru, s plaketo Zveze kulturnih organizacij Slovenije ter z državnimi odlikovanji.

Vendar doživlja in preživlja Hartman svoj življenjski jubilej ne samo s pogledom nazaj na uspehov bogato prehojeno pot, ampak predvsem delovno, sredi dela in načrtov poln. Nemara bo kaj kmalu dobil priložnost, da svoje pedagoške izkušnje z začetka delovnega udejstvovanja in svoja knjižničarska spoznanja zadnjih dvajsetih let združi in poveže na novem delovnem področju visokošolskega izobraževanja slovenskih knjižničarskih delavcev. Za vse našete dejavnosti ima jubilarant dovolj dokazil in ugleda v svojem dosedanjem uspešnem delovanju in dovolj življenjske in delovne moči.

Branko Berčič

Pedagoška akademija v Ljubljani

ZVEZA MED JEZIKOM IN ČLOVEKOVIM DELOVANJEM

Olga Kunst-Gnamuš: Govorno dejanje – družbeno dejanje, Komunikacijski model jezikovne vzgoje, Pedagoški inštitut, Ljubljana 1984, 190 str.

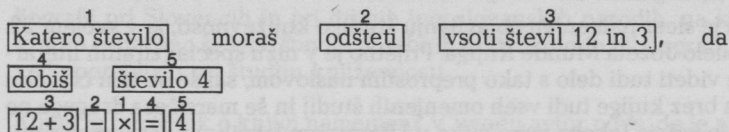
Prizadevna pedagoška raziskovalka na področju slovenskega jezika dr. Olga Kunst-Gnamuš je letos izdala zanimivo knjigo o govornem dejanju kot družbenem dejanju in o komunikacijskem modelu jezikovne vzgoje. To je navidezno raznovrstna tematika, vendar ima veliko skupnega: oba dela knjige preveva težnja po spoznavanju zveze med jezikom in človekovim delovanjem ter po čim naravnejšem jezikovnem pouku.

Govorno dejanje (speech act) zaenkrat pri nas ni splošno znan strokovni izraz. V knjigi ni definicije tega izraza, vendar je iz opisov razvidno, da je govorno dejanje sporočilo v zvezi s človeško prakso. Najbolj izrazite izjave, s katerimi opravimo družbeno dejanje, so takele: *Seja je končana, Izključeni ste iz naše šole, Odpuščeni ste.* Te izjave se ne nanašajo na resnico ali neresnico (konstativi), ampak povzročajo spremembo dejanskosti (performativi). Po Bühlerju in drugih piscih avtorica razlikuje tudi tri jezikovne funkcije (naloge): predstavitveno (reprezentativno), razodevalno (ekspresivno) in pozivno (apelativno, tudi: vplivanjsko, direktivno). Nato pa podrobneje razčlenjuje predvsem pozivno funkcijo. Na mnogih zanimivih zgledih kaže, kako se lahko ista poved razume na različne načine: *Tukaj postaja vroče* lahko pomeni spreminjanje temperature, željo po prezračenju ali celo željo po begu pred najavljačo se nevarnostjo. Razumevanje je namreč odvisno od okoliščin sporočanja. Po drugi strani avtorica tudi opozarja, kako se da eno in isto željo izreči z različnimi jezikovnimi oblikami: *Želim si skodelico kave. – Skuhaj mi kavo. – Ali mi lahko skuhaš kavo? – Ali bi bila huda, če bi te poposila za skodelico kave. – Skodelica kave bi me osvežila.* Izbira jezikovne oblike je odvisna od odnosov med osebami, sogovornikove pripravljenosti na delo, vljudnosti, obzirnosti, govornih navad ipd.

V prvem delu knjige so precej nadrobno razčlenjeni skladenjski naklon (velevanje, spráševanje), gotovostna modifikacija povedi, glagoli mišljenja in rekanja, sporazumevalne norme idr. Za učitelja materinščine je dokaj novo opozorilo na posredno velevanje: *Mama, lačen sem (= 'Mama, daj mi jesti.')* – *Mojca, ura bo kmalu osem. (= 'Mojca, pojdi v šolo.')* Za izražanje sporočevalčevega odnosa do sporočenega so na razpolago tudi glagolski ekspozitivi in členki: *Zdi se mi, da je sosedica noseča. – Sosedica je verjetno noseča.* Po Vendlerju je povzeta zadosti zanimiva razlika v vezljivosti (valenci) glagolov mišljenja in rekanja: *Vem (domnevam, verjamem), da je Peter ukradel denar. – Vem (domnevam, *verjamem), kdo (kako, zakaj) je ukradel denar.* Glagol *verjamem* se veže drugače kot drugi glagoli mišljenja in rekanja, tudi glagol *lažem* je glede vezljivosti zelo svojevrsten. Pri komunikaciji prihaja pogosto do nesporazumov in konfliktov. Na izjavo *Strnadov Peter se slabo uči* so možne tudi nepričakovane reakcije: *Kdo pa je to? Saj ga ne poznam. – Ne vem, ali je to res. – Čemu mi to pripoveduješ?* Zanimanja in mnenja sporočevalca in naslovnika se namreč večkrat ne ujemajo. To kaže, da so poleg jezikoslovja v sedanjem smislu potrebne še raziskave komunikacije, ki bodo spoznavale okoliščine sporazumevanja, udeležence sporočanja ipd.

Medtem ko je prvi del knjige o govornem dejanju kot družbenem dejanju predvsem teoretičen, poskuša biti drugi del praktičen napotek za delo v šoli. Priporočena je zlasti po-

vezava med jezikovno teorijo in prakso (med informacijo in operacijo) ter med maternim jezikom in drugimi učnimi predmeti (med jezikom in poklicnim delom). To je pri šolskem pouku seveda precej težko dosežati, saj gre v šoli bolj za igro ali vajo kot pa za resnično delovanje. Za vzorec povezovanja jezikovnega pouka z drugimi učnimi predmeti je predstavljena primerjava običajne povedi in matematične enačbe:

Nadrobneje so nanizani problemi razvijanja jezikovnih zmožnosti: poimenovanja, stavčne pretvorbe, tvorbe besed, metaforizacije, oblikovanja poročanega govora, raziskovanja pozdravljanja, razumevanja definicij. (Pri definiranju namenilnika vendar ni mogoče govoriti v smislu tradicionalne slovnice o obrazilu -č, saj z razdelitvijo *pe-č*, *stre-č*, *stri-č* dobimo podstave *pe-*, *stre-*, *stri-*, ki ne pomenijo nič). Namesto znane šolske analize jezikovnih celot v dele se avtorica zavzema za strnjevanje delov v celote (za sintetično-analitične postopke). Tu so gotovo še odprte možnosti za poživitev jezikovne vzgoje.

Na splošno pa bi lahko rekli, da drugi del knjige ni tako močan kot prvi. Zamisel o preseganju normativnega koncepta jezikovnega pouka s komunikacijskim ne prepriča. Ta dva koncepta se lahko dopolnjujeta, ne more pa eden drugega zamenjati. Avtorica govori samo o jezikovnih dvojnicah in različicah, treba pa bi bilo priznati, da so mnogi naglasi, načini izgovarjanja ali zapisovanja, jezikovne oblike, besede, besedne zveze ali povedi z vidika knjižnega jezika napačni ali vsaj neustrezni. Norma je bistvena sestavina knjižnega jezika. Odpravljanje napak je za učitelja maternega jezika sicer res mučno delo, toda tega ne more nadomestiti še tako superioren pogled na komunikacijo. Tudi prepričanost o uspešnosti eksemplarnega jezikovnega pouka ne vzdrži, saj je jezik, kot je znano, predvsem sistem ali celo sistem sistemov.

Nova knjiga Olge Kunst-Gnamuš je kljub nekaterim nepopolnostim izvrstna. Informira nas o novih težnjah v filozofiji jezika in navaja mnoge ideje za njihovo izrabo v našem jezikovnem pouku. Zahtevne strokovne pojme s področja pragmatike in komunikacije posreduje na razumljiv način. Odlikuje se po živih primerih, številnih shemah, v drugem delu knjige pa tudi po zanimivih vajah. Očitno je, da avtorici ne gre samo za težnjo po informiranju o novostih v filozofiji jezika, ampak tudi po prenovitvi našega jezikovnega pouka. Učitelj slovenskega jezika bo v knjigi gotovo dobil mnoge pobude za svoje delo, zlasti za povezovanje slovnicega pouka s sporočanjem (s spraševanjem, odgovarjanjem, ukazovanjem, dajanjem navodil, prošnjami ipd.). Navedeni so mnogi vzorci učnih postopkov in mnoga koristna didaktična načela. Za izoblikovanje celotnega koncepta jezikovnega pouka pa bi bilo potrebno še več nadrobneja in zamudnega dela.

Franc Žagar
Pedagoška akademija v Ljubljani

KNJIGA O KNJIGI

Jože Munda: Knjiga. Literarni leksikon : študije, 22. zvezek, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1983, 104 str.

Literarni leksikon, ki je sicer namenjen objavljanju študij o književnosti, je v svojem 22. zvezku prinesel tudi delo Jožeta Munde *Knjiga*. Prijetno je v nizu specializiranih literarnih razprav te zbirke videti tudi delo s tako preprostim naslovom, saj se ob tem človeku takoj porodi misel, da brez knjige tudi vseh omenjenih študij in še marsičesa drugega ne bi bilo. S tega vidika je izdaja takega priročnika v Literarnem leksikonu vsekakor zanimiva. Iz knjige in drugih oblik tiskane besede tudi v računalniškem času še zmeraj prihajajo najboljši duhovni proizvodi ljudi in življenjsko pomembne informacije – knjiga je še zmeraj najboljšo sredstvo za ohranjanje vseh vrst kulturne in znanstvene tradicije posameznega naroda.

Avtor, priznani slovenski bibliotekar in bibliograf, je knjigo razdelil na štiri dele, v katerih obravnava vse tisto, kar naj bi izobraženec vedel o knjigi v njenem »predmetnem« pomenu, še zlasti pa o bibliografiji kot enem od najpomembnejših informacijskih virov.

Prvi del govori o pisavi in njeni zgodovini, o pisnih podlagah oziroma materialih, na katere so ljudje v preteklosti pisali, in nazadnje o zgodovini tiska.

Drugi del je avtor namenil vsem vrstam tiskane besede. Bralec izve, kaj je inkunabula, kdaj in kje so pri nas nastale prve tiskarne, nato pa še, kaj vse označujemo s skupno besedo tisk. Knjiga v ožjem pomenu je prikazana zelo podrobno, tako njeni sestavni deli kot vrste papirjev, na katere se tiska, in njena zunanja oblika. Knjižna zbirka, natis in izdaja so prav tako posebej poudarjeni. Avtor se ustavi tudi pri založniku in različnih oblikah prodaje oz. razširjanja knjige, še posebej pa pri avtorskem pravu. Od knjižnih vrst podrobno obravnava priročnike in enciklopedije in našteje najvažnejše s področja književnosti in umetnosti. Precej prostora je namenil tudi tekočim publikacijam – periodičnim zbornikom, kongresnemu gradivu in časopisju. V razdelkih o časnikih in časopisih so našteje vse pomembne slovenske publikacije te vrste, zlasti leposlovne in kulturno-politične; označene so letnice izhajanja, ugotovljena je njihova vsebina in omenjeni uredniki oziroma izdajatelji.

Tretji del je namenjen ohranjanju knjige, torej knjižnicam. Kratki zgodovini knjižnic sledi opis knjižnic na Slovenskem, od samostanskih knjižnic iz 12. stol., prvih zasebnih in javnih knjižnic do Licejske knjižnice, ki je nastala leta 1774 in katere fond je pomenil osnovo sedanje Narodne in univerzitetne knjižnice. Ta je svoje ime dobila leta 1945, potem ko je bila od leta 1850 Študijska knjižnica za Kranjsko in od leta 1919 Državna oz. Univerzitetna biblioteka. Opisan je tudi nastanek drugih slovenskih knjižnic, npr. Knjižnice Narodnega muzeja, Slovenske knjižnice, Univerzitetne knjižnice Maribor, Biblioteke SAZU, ljudskih oz. splošno izobraževalnih, šolskih, študijskih in specialnih knjižnic.

Na kratko se avtor dotakne tudi nalog in funkcij knjižnice, problematike ohranjanja in skladiščenja tiska, modernih informacijskih tehnologij, še zlasti pa povezovanja med knjižnicami v svetu in pri nas s ciljem – dati boljšo, hitrejšo in uporabnejšo informacijo. Temeljna funkcija knjižnice je po avtorjevem mnenju nabava gradiva. Tu spregovori o obveznem izvodu in njegovi zgodovini ter omeni še druge vrste nabave, nakup, zamenjavo in dar.

Zadnje strani tega poglavja so namenjene katalogom, abecednim, stvarnim in sistematskim, še posebej tistim, ki uporabljajo UDK, in njihovim različnim oblikam (listkovnim, tiskanim, centralnim).

V četrtem delu knjige spozna bralec bibliografijo kot informacijski vir. Avtor razloži besedo in definira dejavnost, nato pa preide k vrstam bibliografij in opiše nacionalno bibliografijo in njene principe, osebne in založniške bibliografije, bibliografska kazala kot posebne vrste bibliografij, pa tudi potek priprav za mednarodno evidenco tiska, UBC (Universal Bibliographic Control). Posebej omenja tudi nekatere oblike bibliografij in različne možnosti njihove ureditve. Sledijo kratka zgodovina bibliografije, seznam splošnih bibliografij pri Slovencih in pri drugih jugoslovanskih narodih, na koncu pa je našteto in kratko označeno še lepo število posebnih in strokovnih bibliografij, zlasti tistih, ki se največ uporabljajo pri študiju književnosti.

Komu je priročnik o knjigi namenjen? V uvodu avtor pove, da je napisana za namene in potrebe Literarnega leksikona, torej verjetno za študente književnosti ali tiste, ki se s književnostjo kakorkoli intenzivno ukvarjajo. Toda zdi se, da je za te ponekod preveč podrobna, drugje pa spet premalo. Zgodovina knjige in knjižnic, ki zaradi svoje širine lahko napolni cele knjige, je tu predstavljena v skrčeni obliki, čeprav ne izpušča pomembnih dejstev, toda vprašanje je, ali je to dovolj za študenta književnosti. Ali je na drugi strani potrebno, da npr. študent književnosti pozna do centimetra natančno knjižne formate (str. 21)? Ali je potrebno, da avtor bralcu pove, da »Knjigo lahko istočasno natisnejo v inačici: del naklade na boljšem, del na slabšem papirju« (str. 19) ali »Knjiga lahko izide hkrati v različnih vezavah, na primer del naklade broširano, del v platneni, del v usnjeni vezavi« (str. 20). Take podrobnosti nekako znižujejo nivo knjige, bralcu je po mojem mnenju namreč treba dovoliti določena, vsaj najenostavnejša predvidevanja in zaključke.

Knjiga je po drugi strani dober priročnik za bibliotekarje in študente bibliotekarstva. Prav tiste podrobnosti, ki so za nekatere morda tudi odveč, lahko bibliotekar pri svojem praktičnem ali raziskovalnem delu koristno uporabi, ker jih v priročniku hitro najde. Poleg tega je v slovenskem bibliotekarstvu relativno malo izvirne strokovne literature, zato je vsak nov prispevek dragocen.

Po vsej verjetnosti bo priročnik zelo ustrezal tudi dijakom kulturne usmeritve srednjega usmerjenega izobraževanja, saj vsebuje celo vrsto osnovnih informacij, ki so potrebne ljudem pri izobraževanju za delo v kulturnih dejavnostih, predvsem tistih, ki so povezane s knjigo. Metodološko sicer ni sestavljen kot učbenik, lahko pa predstavlja pomemben dodatni vir znanja.

Knjiga posebej poudarja bibliografijo kot dejavnost, katere pomena se malokdo, razen seveda znanstvenih raziskovalcev in bibliotekarjev, zaveda v polni meri. Zato je ta del napisan zelo natančno, z množico podatkov, ki bodo res uporabni za tiste, ki jim je glede na avtorjev uvod delo namenjeno, namreč študentom in raziskovalcem književnosti.

Avtor se je razlaganja posameznih pojmov lotil tako, da je najprej opisal njihov zgodovinski razvoj in potem prešel na današnje stanje. Ta sistem je spremenil pri poglavju o bibliografiji, kjer najprej našteva vrste, oblike in ureditve sodobnih bibliografij in se nato vrne k njihovi zgodovini. Metoda »razvojnega« oz. »zgodovinskega« prikaza vsebine sicer priča o tem, da je delo res priročne narave, da ga človek torej vzame v roke takrat, ko si mora razjasniti posamezen pojem, pri kontinuiranem branju s ciljem informirati se o celotni snovi nekoliko moti stalno preskakovanje iz preteklosti in sedanost (na str. 16 npr. na eni strani malega formata beremo tako rekoč hkrati o inkunabulah iz 15. stol. in o ciklostilnih, kseroksnih, filmskih, magnetofonskih zapisih).

V nekaterih delih knjige pa bralec spet pogrša nekoliko trdnejšo sistematiko.

Tako je npr. odstavek o natisih in izdajah sicer zanimiv in pokaže na nekatere razlike med pojmi, ki večini gotovo niso povsem jasne (natis, dotis, ponatis). V pododstavku o izdaji pa termin kritična izdaja ni na pravem mestu. Pojem izdaja ima lahko vsebinske in ob-

likovne značilnosti in kritična izdaja gotovo sodi med njegove vsebinske opredelitve in ne, kot je uvrščena, med bibliofilske in ilegalne izdaje, kjer gre za formalne principe tega pojma (str. 25).

Tudi v odstavku o založnikih je vrstni red vsebine nekako nerazumljiv. Avtor najprej navaja možne oblike prodaje tiska, nato govori o oblikah založništva, kjer samozaložbo postavi pred založbo kot institucijo, nato o zgodovini založništva in šele nazadnje o založnikovih materialnih in moralnih (izdajateljskih) dolžnostih (str. 27).

Pri tekočih publikacijah, ki so opisane dovolj natančno, nekateri podatki niso povsem »sveži«. Za število dnevnikov na svetu, po posameznih državah ali pri nas so podatki iz leta 1975 ali še od prej, morda bi se dalo poiskati novejše.

Kljub manjšim pomanjkljivostim je Knjiga dobro delo s področja priročniške bibliotekarске literature. V strnjeni obliki prinaša temeljno vedenje o stroki in najširšemu krogu ljudi omogoča informacijo o problematiki knjige in knjižničarstva. Zlasti pomembno je poglavje o bibliografiji, ki daje širok razgled po mnogih informacijskih virih.

Jelka Gazvoda

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani

Iz dela Slavističnega društva Slovenije

STROKOVNO POSVETOVANJE SLOVENSКИH SLAVISTOV V LJUBLJANI IN KRŠKEM (4.–6. oktober 1984)

Prvega dne je bil v posvetovanje vključen Kosovelov simpozij (organizirali so ga Slavistično društvo Slovenije, Društvo slovenskih pisateljev, Slovenska matica, Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Cankarjev dom), na katerem so s svojimi prispevki sodelovali Franc Zadavec, Ciril Zlobec, Marko Kravos, Gino Brazzoduro, Niko Grafenauer, Jolka Milič, Denis Poniž, Matej Rode in Janez Vrečko.

Drugega dne so z referati nastopili Jože Toporišič (Jezik kot družbeno in duševnostno dejstvo pri Bohoriču), Jože Koruza (Raziskovanje slovenskega protestantizma v zadnjih dvajsetih letih), Martina Orožen (Smernice knjižnega jezikovnega razvoja od Jurija Dalmatina do Jurija Japlja – 1584–1784), Breda Pogorelec (Pet let po portoroškem posvetovanju) in Ivan Cesar (Slovenistika na drugih jugoslovanskih fakultetah).

Na plenarni razpravi o didaktiki slovenskega jezika in književnosti so razpravljali Vinko Cuderman (Kako izboljšati učni program za pouk književnosti v srednji šoli), Boža Krakar-Vogel (Nekatere najpogostejše napake v izražanju srednješolcev), Olga Kunst-Gnamuš (Kako povezati jezikovni pouk z rabo) in Vlasta Luštek (Poročilo o rezultatih ankete pouka slovenščine v srednjem usmerjenem izobraževanju). V sekciji za srednje usmerjeno izobraževanje so sodelovale Darinka Štolfa-Stojaković (Slovenski jezik pri preizkusu znanja), Vida Udovič-Medved (Možnosti uvajanja literarne teorije v programih SVIO) in Jasna Čebren (Razvijanje sposobnosti branja lirskih besedil v srednji šoli), v sekciji za osnovno šolo pa Marija Kolar (Neumetnostno in umetnostno besedilo) in Franca Žagar (Učitelj v očeh svojih učencev).

V Krškem so v Delavskem domu Edvarda Kardelja prebrali svoje prispevke Štefan Barbarič (Trajne spodbude slovenske reformacijske književnosti), Gregor Kocijan (Pripovednik Janez Mencinger) in Janez Plestenjak (Vidnejše kulturne in politične osebnosti iz spodnjega Posavja).

Na strokovni ekskurziji so si slavisti ogledali Krško, tu so položili cvetje na grob Janeza Mencingerja, in Kostanjevico.

Tajnik:
Tomaz Sajovic

Predsednik:
Štefan Barbarič

Sklepi, sprejeti na plenarni razpravi in sekcijah za srednje usmerjeno izobraževanje in osnovno šolo

1. Splošen odnos do znanja je tako slab, da pomeni nevarnost za gospodarsko, politično in kulturno, s tem pa tudi za nacionalno samostojnost. Zato je treba znanju in izobrazbi v družbi priboriti veljavo vrednote.
2. Okrepiti je treba društveno dejavnost in z Zavodom SRS za šolstvo skrbeti za stalno izobraževanje učiteljev.
3. SDS naj pri najvišjih republiških organih zahteva povečanje števila ur za slovenščino že v naslednjem šolskem letu. Najmanjše število ur na teden naj bi bilo 3 oz. 4.
4. Treba je doseči jezikovno izobraževanje vseh učiteljev v slovenskih šolah. Za to naj bi skrbeli Zavod SRS za šolstvo na strokovnih seminarjih, kadrovske šole za učitelje in tudi šolska vodstva.
5. Strokovni izpit za učitelje neslaviste bi moral vsebovati tudi obvezno preverjanje znanja slovenskega jezika.
6. Obremenitev učitelja je treba spraviti na razumno mejo. Zdaj je prevelika, ker so oddelki preveliki, število ur pa skromno. Spremeniti bi bilo treba definicijo razreda (to je zmanjšati število dijakov v razredu) in z njo povezano financiranje.
7. Treba je podpreti spremembo učnega načrta za književnost, tako da bodo literarni zgodovini namenjena tri leta, četrto pa teoriji, literarnim delom po zvrsteh in interpretacijam pretežno sodobne književnosti. Osnutek učnega načrta naj gre v javno razpravo, tudi med pisatelje, prevajalce itd. Sestavljavci načrta naj bodo znani.
8. Delež svetovne književnosti je glede na delež drugih jugoslovanskih književnosti premajhen.
9. Razmisliti je treba tudi o spremembah učnega načrta za jezikovni pouk, tako da bo razmerje med teoretičnim delom in jezikovno rabo bolj izenačeno. Potrebno bi bilo več časa za utrjevanje snovi in vaje. Razmišljati bi bilo treba o jezikovnem učbeniku v eni knjigi.
10. Učna načrta za književnost in jezik za različne programe ter učbeniki zanje naj bodo bolj diferencirani. Za sedanji neustrezen položaj niso krivi sestavljavci učbenikov, marveč sestavljavci učnih načrtov.
11. V srednje šole je treba spet uvesti zaključni izpit in po potrebi nadaljevalni izpit, ki bi premostil velike razlike med srednjo šolo in univerzo.
12. Kulturnim dejavnostim po šolah je treba posvečati enako pozornost in količino časa kot naravoslovnim in športnim.

13. Mentorstvo dodatnih dejavnosti (tekmovanje za Cankarjevo nagrado, gibanje Znanost mladini) naj se ustrezno motivira.
14. Ko smo se odločili za neselektivno osnovno šolo, nismo sočasno dograjevali kakovosti pouka. Zato je znanje slovenskega jezika nezadovoljivo. Slavisti se sicer ne ogrevamo za selektivno šolo, opozarjamo pa, da je za uspešen pouk slovenskega jezika treba dograditi pouk začetnega branja in pisanja, zmanjšati število učencev v razredu in razvijati didaktiko slovenskega jezika.
15. V osnovnih šolah drugod po Jugoslaviji bi se učenci morali učiti tudi slovenščine.
16. Od Zavoda za šolstvo je treba zahtevati odločno, hitro in konkretno akcijo v zvezi z uvajanjem novih načrtov za osnovno šolo.
17. Učitelj mora poleg uzakonjenih zahtev po uvajanju novih načrtov dobiti tudi ustrezne pripomočke (letne programe, učbenike, delovne zvezke, priročnike za učitelje).
18. Vzorec podrobnega učnega načrta za osnovno šolo kot pomoč učiteljem naj oblikuje skupina strokovnjakov z različnih področij (Zavod SRS za šolstvo, praktiki).
19. Na Filozofski fakulteti naj se odpre katedra za didaktiko slovenskega jezika in književnosti.
20. Delovni zvezek Besede naše so žive je treba ponatisniti, ker je to edini ustrezeni pripomoček za pouk oblikoslovja v petem razredu.
21. Šole naj zagotovijo, da bodo vsi učitelji deležni strokovnih posvetov in seminarjev ter gradiv in nasvetov.
22. Uvajalni seminarji za novi učni načrt v 6. razredu naj bodo najkasneje v zimskih počitnicah.
23. Učitelju slovenskega jezika naj bi se v redno delo priznalo delo za prenovu pouka slovenskega jezika, to je tako čas za samoizobraževanje kot za razširjeno pripravo.
24. SDS mora okrepiti stike z zamejskimi Slovenci.
25. Pri organiziranju strokovnih seminarjev za zamejce moramo izhajati iz njihovih slovenskih učnih načrtov, ne pa tistih, ki veljajo v SR Sloveniji.
26. Za zamejce bi morali pripraviti posebne učbenike za slovenski jezik in književnost.
27. Vabila za zamejce iz Italije je treba poslati na Tržaško šolsko skrbništvo.
28. O teh sklepih je treba obvestiti Zavod za šolstvo, Republiški komite za vzgojo in izobraževanje, Strokovni svet za vzgojo in izobraževanje in druge pristojne organe.

Alenka Šivic-Dular, Tomaž Sajovic